

tatis putemus ; et glorificetur Deus, qui posuit sicut aves familias. Videant recti, et lætentur ; et omnis iniquitas obturet cor suum. Ut omnes nos, senatus filiorum Israel, et cum eis secundi veniamus ad Pascha, et nullus e nobis reliquus inveniatur, qui non impleat terminos Patris nostri : et dispensatores monasteriorum et domorum præpositi, et omnis ordo fratrum, universaque membra in unum corpus coeant, ut suscitent templum Deo. Congregemur autem in pace atque concordia : ut fines sanctorum et Patris nostri regulas impleamus. Sed et catecumeni qui sunt in monasteriis, et exspe-

ctant terribilem remissionem peccatorum, et gratiam spiritualis mysterii, audiant per vos, quod flere debeant et lugere antiqua peccata, et præparare se sanctificationi animarum et corporum, ut possint sustinere sanguinem et corpus Domini Salvatoris : de quo etiam cogitasse terroris est. Cætera autem quæ facere debeatis, optime nostis, nec necesse est per epistolam commonere : ut præparetis vos in tempore constituto, quod Pater noster disposuit. Nos et omnes fratres, qui nobiscum sunt, vos impendio salutamus, et universam fraternitatem quæ in vestris est monasteriis.

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

INTERPRETATIO LIBRI DIDYMI ALEXANDRINI DE SPIRITU SANCTO

ADMONITIO.

Didymus Alexandrinus, qui miraculum sui præbuit, quod captus a parva ætate oculis, ipsorumque elementorum ignarus, omni tamen scientiarum genere, iisque etiam quæ maxime visu indigent, fuerit expolitus, inter cætera que ingenii sui reliquit monumenta, hunc *de Spiritu sancto* librum frequenti fratrum exhortatione compulsus est scribere, ut nonnullorum commenta refelleret circa Spiritum sanctum, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum fuerant usurpata. Hieronymus, qui Didymi eruditionem cum primis est admiratus, eoque magistro usus Alexandriæ, primum quidem impellente Damaso Romano Pontifice, cum Romæ ageret, Latinis illum verbis cœperat explicare, deinde Jerusalemam postliminio reversus, Pauliniani fratris hortatu, ex integro vertit atque edidit.

Singularis porro est liber, quemadmodum et Hieronymus ipse quoties eum laudat, ut in Catalogo cap. 109, et libro II in Rufinum : et mss. codices quotquot inspeximus, testimonio sunt. Augustinus quoque lib. II *Quæstionum in Exodum*, cap. 25, Nicephorus I. I. cap. 17, et Ratramnus, qui Hieronymianam hanc ipsam versionem legit, *contra Græcos* lib. II cap. 5, unicum librum vocant ; nec nisi incommoda *περὶ πρῆξ* factum est, ut contra auctoris atque interpretis mentem ad hanc usque diem ab editoribus criticisque in tres libros vulgo fuerit dispertitus. Ipsa etiam librorum distinctio fortuita est atque inutilis ; nam exempli gratia, tertius liber e media prophetici loci expositione initium jussus est sumere, quod vitium est ab erruditi scriptoris ingenio alienissimum. Sed in tres quidem partes, aut capita commode possit distribui ; nam primo Spiritum sanctum diversæ ab angelis naturæ esse multis argumentis ac testimoniis constituit ; deinde ejus quoque nominis invocationem in baptismo necessariam probat, ut imperfecte baptizet, neque adeo a peccato liberet, qui reticuerit : tertio indivisibilem esse illum, atque impassibilem, Patri ac Filio *ἁμοούσιον*, atque aliis divinæ substantiæ attributis præditum docet.

Græcus Didymi textus intercidit, eumque fortasse e doctorum manibus excussit ipsa Hieronymi interpretatio ; de cujus tamen fidelitate non satis consulte videntur nonnulli detrabere, dum multa, quæ ab Alexandrino auctore haud processerint, assuta, multaque alia, et præcipue Origeniani dogmatis, cui erat addictus menda purgata, ab interprete comminiscuntur. Exiguam sane rationem esse velim ejus, quod tamen præcipuum est, argumenti ex *ἁμοούσιον*, et *ἀνομοούσιον* vocibus, a quibus, Adamantii sectatores multum contendunt abhorruisse. Nam neque ita singulis Origenianæ sententiæ capitibus Didymus fuerit obstrictus ut nihil licere sibi putaverit, neque si nihil præterea ausus est, quando ejus Græcum exemplar desideratur, probari ullo modo possit. Cætera quæ in eam rem adducuntur longe sunt infirmiora.

Tempus, cui Hieronymi versio isthæc sit ascribenda, non uno proprio anno concluditur, ut cæteris tractatibus ferme usuvenit. Incepta nempe est Romæ anno 384, ut ex ipsius Præfatione planissime constat, cum Damasus adviveret, qui sub ejusdem anni finem diem obiit. Certè non aliud ab isto Didymi opusculo, quod sibi transferendum proposuisset, videtur nobis innuere, cum ait S. Doctor, *garrere se aliquid voluisse de Spiritu sancto, et cœptum opusculum ejusdem (Romanæ) urbis Pontifici dedicare.* Sed non ante annum 389 videtur absoluta, cum æmulum invidiam declinans. Hierosolymæ se recepisset, pariterque esset Bethlemi cum Pauliniano fratre, Paula et Eustochio. Eundem plus minus annum indicat in Catalogo, ubi inter Hebraicorum Nominum librum, et Homilias in Lucam ex Origene, laborem hunc memorat.

Quod reliquum est, editionem hanc nostram ad trium mss. fidem emendavimus : nempe unius Vaticani 4945 ; tum alterius elegantissimi, quem in bibliotheca Romani collegii Patrum Societatis Jesu invenimus ; denique Tolosani, a quo excerptas variantes lectiones Martianæus rejecerat in libri calcem. Ex editionibus quæ ante Erasmianam collectionem prodire, in consilium adhibuimus sæpe priorem illam an. 1496 absque loci nomine, tum Venetam, quam Barthius in Adversariis laudat ; cujus item Barthii conjecturas aliquot in hunc librum expendimus, sicubi visum est operæ pretium esse. Sunt autem aliæ hujus operis editiones, quas singillatim recensere non vacat, et nullo negotio apud Bibliographos invenias (a).

105 HIERONYMI PRÆFATIO AD PAULINIANUM (b).

Cum in Babylone [*scil.* Romæ] versarer : et purpuratæ meretricis essem colonus, et jure Quiritum viverem, volui garrere aliquid de Spiritu sancto, et cœptum opusculum, ejusdem urbis pontifici dedicare. Et ecce olla illa, quæ in Jeremia post baculum cernitur a facie aquilonis, cœpit ardere : et (c) Pharisæorum conclamavit [*al.* conclamare] Senatus et nullus scribe vel fictus (d), sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, adversum me imperitiæ (e) factio conjuravit. Illico ego, velut postliminio Jerosolymam sum reversus : et post Romuli casam (f), et ludorum Lupercalia, diversorium Mariæ, et Salvatoris speluncam aspexi. Itaque, mi Pauliniane [*al.* Pauline], frater, quia supradictus Pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulerat, jam dormit [*al.* obdormivit in Domino] in

A Christo : tam tuo quam venerabilius mihi, ancillarum Christi, Paulæ et Eustochii nunc adjunctus oratu [*al.* hortatu] : canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro ; augustiorem multo locum existimans, qui Salvatorem mundi, quam qui fratris genuit parricidam 106. Et ut auctorem titulo fatear : malui alieni operis interpretis existere, quam (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam (g) libellos de Spiritu sancto : et juxta Comici [*scil.* Terentii] sententiam ex Græcis bonis, Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile atque districtum, quod lectorem vel ingratis in assensum trahat : sed tatum flaccidum, molle, nitidum, atque formosum, et exquisitis hinc inde odoribus (h) pigmentatum. Didymus

(a) Pleraque Didymi Opera in Græco ms. card. Passionei bibliotheca reperisse dicitur, eorumque editioni insudare cl. Mingarellius canonic. regular. Bononiæ, etc.

(b) Fratrem suum scilicet, falso enim ad « Paulinum » eumque « Nolanum » vetustiores aliquot libri inscribunt ; adduntque abs Hieronymo, « propter imperitiam cujusdam qui de Spiritu sancto scripserat, translatum opus in Latinum. »

(c) Videtur a præceptore olim suo Gregorio Nazianzeno accepisse, qui Orat. 32 Romani episcopi luxum perstringit, et clericorum ejus cœtum « Senatum Pharisæorum » vocat.

(d) De corrupta loci hujus lectione non levis suspicio est. Cod. Vat. 4945, « nullum scribe vel fictum ; » vetus editio an. 1496, « nullus scribe in eis fictus. » Barthius sic putat restituendum, « ut nullus scribæ in eis sit ictus : » ut sensus sit, neminem singulari admonitione in Hieronymum aliquid de Spiritu sancto garrere volentem fuisse invectum, sed omnes illico indicto prælio ad damnandum ejus imperitiam consensisse. Quæ nobis expositio vix at ne vix quidem emendatio placet. Sunt qui mallent, « nullus scribe relictus, » quod æque parum arridet. Eapropter vide, num præstet pro duobus verbis « vel

fictus, » legi uno « vel fictus, » quod est, « favens, » aut « studiose obsequens, » tunc enim elegantissime alteri membro opponetur alterum, sensusque erit, neminem se illi æquiores præbuisse, sed conspirasse omnes contra. Cicero in epist. *Ne velificatus alicui dicaris*, etc. Vid. epist. 127, n. 9, *De turbata Pharisæorum schola*.

(e) Ms. quidam Tolosan. penes Martian. qui variantes ex eo lectiones ad libri calcem rejecit, habet hic loci « impetus. » Vetus edit. « imperitiæ convincendum factio, etc. »

(f) Hæc in *Vita* fusius disputantur. De Romuli autem casa consule Ovid III *Fastor.* vers. 185. Prudentius l. XI :

Ipsa casas fragili textat gens Romula culmo.

Sic tradunt habitasse Remum, etc.

(g) S. Ambrosium supresso nomine sugillari, cumque plagii accusari Rufinus contendit lib. II *Apolog.* et criminationem hac de causa gravissimam in Hieronymum intentat. Sed non eam fuisse S. Doctoris mentem, argumentis haud sane infirmis probari potest. Vid. Præfationem PP. Benedictinorum in Ambrosii libros *De Spiritu sancto*, p. 598.

(h) Fortasse « coloribus » rescribendum est. Certè ita Rufinus olim legit lib. XI.

vero meus, oculum habens sponsæ de Cantico canticorum, et illa lumina quæ in candentes (a) segetes sublimari Jesus præcepit¹, procul altius intuetur: et antiquum nobis morem reddidit; ut Videns vocetur propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum

¹ Matth. XIII, 16; Joan. IV, 35.

(a) Incongrue satis candelabra, quæ plurimis locis insertas candelas capere valerent, Barthius intellexit. Enimvero alludit Hier. Joannis IV, 9, quem locum in commentariis in *Matthæum* cap. laudato exponens, « Beati, inquit, oculi, quos levare Jesus in sublime præcepit, ut candentes segetes aspiciant. Vid. epist. 76, ad Abigaum, n. 2, in fine.

A furta cognosceret; et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est, et [al. sed] non scientia: apostolicum virum ex ipso sermone [al. stylo] exprimens, tam sensuum lumine (b) quam simplicitate verborum.

(b) Sic ex Vat. ms. ac veteri editione Veneta legimus: antea enim erat « nomine; » quemadmodum et in epist. 65, num. 49, haberi non diffitemur, ubi pulchritudinem dicit « positam magis in sensuum nomine, quam in flore verborum. » Re autem ipsa neutrum satis arridet. Ms. collegii Rom. Societatis Jesu, « tam suo nomine. »

107 LIBER DIDYMI (4) ALEXANDRINI DE SPIRITU SANCTO,

S. HIERONYMO INTERPRETE.

1. Omnibus quidem quæ divina sunt, cum reverentia et vehementi cura oportet intendere: maxime autem his quæ de Spiritu [al. sancti Spiritus] divinitate dicuntur, præsertim cum blasphemia in eum sine venia sit (2): ita ut blasphemantis pœna tendatur non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippe Salvator, blasphemanti in Spiritum sanctum non esse remissionem, « neque in isto sæculo, neque in futuro³. » Unde magis ac magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo relatio sit: ne in aliquem saltem (3) per ignorantiam blasphemis error obrepit. Expedierat quidem fidei, et timido, moderanti vires suas, magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire: et rem plenam periculo non in suum discrimen attrahere. Veram quoniam quidam [al. quidam cum] temeritate potius, quam recta via etiam in superna erigantur, et hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt, compulsi sumus oreberrimæ exhortationi fratrum cedere: quæque sit nostra de eo opinio, etiam Scripturarum testimoniis comprobare: ne imperitia tanti dogmatis, hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui, sine discussione sollicita, in adversariorum sententiam statim pertrahuntur.

2. Appellatio Spiritus sancti, et ea quæ monstratur ex ipsa appellatione substantia penitus ab his

² Marc. III, 29. ³ Psal. L, 43. ⁴ Dan. XIII, 45. ⁵ Luc. I, 44. ⁶ Joan. XX, 22.

(4) In aliquot libris legitur « Sancti Didymi Græci D monachi Alexandrini. » Vide Hieron. ad *Lucinum* epist. 74, num. 5.

(2) Consule S. Ambrosii *De Spiritu sancto* lib. VII, p. 611, ubi de irremissibilis blasphemis sensu agitur.

(3) Vatic. cum editis vetustioribus, « ne aliquis saltem, » etc.

B ignoratur qui extra sacram Scripturam philosophantur. Solummodo enim in nostratibus Litteris; et notio ejus et vocabulum refertur, tam in Novis quam in Veteribus. Veteris quippe Testamenti homo David, particeps ejus effectus, orabat ut in se permaneret, dicens: « Spiritum tuum sanctum ne auferas a me⁵. » Et Danieli ad huc puero suscitasse dicitur Deus Spiritum sanctum⁴, 108 quasi jam habitantem in eo. Nec non etiam in Novo Testamento hi viri qui Deo placuisse referuntur, Spiritu sancto pleni sunt. Joannes quippe adhuc in matris utero sanctificatus exultat⁵, et Jesus a mortuis resurgens, cum insufflasset in faciem discipulorum, ait: « Accipite Spiritum sanctum⁶. » Plena sunt volumina divinarum Scripturarum his sermonibus quorum congeriem in præsentis opere digerere supersedi (4): quia difficile non est ex his quæ assumpsimus, unumquemque lectorem sibi similia reperire.

3. Nemo autem suspicetur alium Spiritum sanctum fuisse in sanctis viris ante adventum Domini, et alium in apostolis cæterisque discipulis, et quasi homonymum (5) in differentibus esse substantiis. Possumus quidem testimonia de divinis Litteris exhibere quia idem Spiritus et in apostolis et in prophetis fuerit. Paulus in Epistola quam ad Hebræos scribit, de Psalmorum volumine testimonium proferens, a Spiritu sancto id dictum esse commemorat: « Et sicut dicit hic (6) Spiritus sanctus: Hodie si

(4) Cod. Tholosanus, « superfluum est, si facile est ex his, » etc.

(5) Ex Vatic. et Romani Collegii mss. fecimus « homonymum, » cum vitiose antea esset « nomina. »

(6) Articulus « hic » alias deerat, et in Latinis quoque exemplaribus desideratur; illum autem arguet maxime Didymus.

vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra⁷, » etc. In fine quoque Actuum apostolorum, cum Judæis disputans, ait : Sicut Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens : Auditionem audietis, et non intelligetis⁸. » Neque enim Paulus alium habens Spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante adventum Domini alius fuit ; sed de eo cujus et ipse particeps fuit ; et omnes qui in fide consummatæ virtutis ferebantur. Unde et cum articulo ejus meminit, quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dicit non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον, hoc est « Spiritus sanctus, » sed cum additamento articuli τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, (7) ; hoc est « hic Spiritus sanctus. » Et 109 Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (8), id est « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat [al. Oportet], inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus (id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) per os David de Juda⁹ : » ostendens et ipse eundem Spiritum, et in prophetis, et in apostolis operatum.

4. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, non solum Dominum [al. Deum] Verbum factum esse ad prophetas sed et Spiritum sanctum ; quia et inseparabiliter possidetur, cum unigenito Filio Dei. Ipsa vox [al. Ipsa igitur vox] Spiritus sancti, non est vacua appellatio, sed subjacentis essentiæ demonstratrix : Patri Filioque socia [al. sociata], et a creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in visibilia, et in invisibilia, id est in corporalia et in incorporalia partiantur, nec de corporalibus substantiis est Spiritus sanctus, animæ et sensus habitator, sermonis et sapientiæ, et scientiæ effector : nec de invisibilibus creaturis. Hæc quippe omnia sapientiæ et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt. Ista vero substantia, de qua nunc sermo est, sapientiæ et scientiæ, et sanctificationis effectrix est. Neque enim inveniri potest aliqua in Spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis virtutisque (9), quam ab extraneo quodam sustineat : quia istiusmodi natura mutabilis est. Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientiæ divinæ, et universorum attributor bonorum, et, ut brevius dicam, ipse subsistens in his bonis quæ a Domino largiuntur. Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cœlestis

A dabit bona petentibus se¹⁰ ? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cœlestis dabit Spiritum suum sanctum petentibus se¹¹ ? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse donorum [al. bonorum] Dei ; et ea quæ divinitus administrantur, non absque eo subsistere ; quia omnes utilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte dimanant. Quod autem bonum substantialiter est, non potest extraneæ capax esse bonitatis, 110 cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non a corporalibus tantum, sed et ab incorporalibus creaturis extraneum esse Spiritum sanctum ; quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt ; iste vero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor est et creator. Denique qui communionem ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est (10), « Et Spiritui gratiæ contumeliam faciens¹², » haud dubium quin is qui post susceptionem ejus peccaverit. Si autem sanctificatus est per communionem Spiritus sancti, ostenditur quod ipse particeps ejus fuerit, et largitor ejus sanctificationis Spiritus sanctus. Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos qui regnum cœlorum sunt consecuturi, addit dicens : « Et hæc quidem fuistis ; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri¹³ : » Spiritum Dei, non alium asserens esse quam Spiritum sanctum, Etenim in consequentibus idem approbat, dicens : « Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu : et nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto¹⁴, » Spiritum Dei, Spiritum sanctum esse confirmans.

5. Si igitur sanctificator [al. sanctificatio] est, non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. Immutabilem autem substantiam Dei tantum, et unigeniti Filii ejus, manifestissime tradunt divina eloquia : convertibilem et mutabilem omnem creaturarum substantiam prædicantia. Ergo quoniam substantia Spiritus sancti non convertibilis, sed inconvertibilis demonstrata est : non erit creaturæ δμοῦσιον [leg. ὁμοῦσιος]. Esset quippe et creatura immutabilis, si cum Patre poneretur et Filio, eandem habens inconvertibilitatem. Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ ; Deus vero cum bonus sit, fons et principium bonorum est : facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens : ideo capabilis (11),

⁷ Hebr. III, 7 ; Psal. xciv, 8. ⁸ Act. xxviii, 25 sqq. ; Isa. vi, 9, 10. ⁹ Act. I, 16. ¹⁰ Matth, vii, 44. ¹¹ Luc. xi, 13. ¹² Aebr. x, 29. ¹³ I Cor. vi, 11. ¹⁴ I Cor. xii, 3.

(7) Alterum τὸ ex Græco exemplari addidimus, contextui et auctoris menti maxime necessarium.

(8) Idem mss. in gignendi casu διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, et mox διὰ τοῦ Πνεύματος. Rectius.

(9) Tholosanus cum nostris mss. et fortasse verius, « fortitudo, quam ab extranea quadam operatione sanctificationis, virtutisque suscipiat. »

(10) Et incongruo sensu et vitioso, « scriptum est, quod spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est,

contumeliam faciens, gravi punietur peccato, » quæ ex laudatis mss. castigavimus. Congruit lectioni nostræ etiam Tholos. ms., tametsi in superiori atque inferiori contextu erroribus scateat.

(11) Hinc probe intelligis, quo sensu « capabilem, » et non « capacem, » Spiritum sanctum Didymus dicat. Nempe si « capacem » Deum boni alicujus, aut virtutis, puta sapientiæ, aut veritatis diceret, poterat eas videri aliunde assumpsisse, ne-

et non capax. Unigenitus quoque Filius, ejus sapientia et sanctificatio, non fit sapiens, sed sapientes facit; **¶¶¶** et non sanctificatur, sed sanctificat. Unde et ipse capabilis est, et non capax. Cum igitur invisibilis creatura, quam rationabilem et incorporalem substantiam vocari consuetudinis est, non sit capabilis, sed capax: si enim capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistens, et alterius boni receptatrix; participatione habeat bonum, et non de his quæ habentur ab aliis, sed de his quæ habent alia intelligatur, Patre et Filio habitis magis quam habentibus; creatura vero habente, et non habita: de Spiritu quoque sancto retractemus (12), et si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimonie sanctus est, connumeretur cæteris creaturis. Si vero sanctos facit capaces sui, cum Patre ponitur et Filio. Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus, et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine (prout potuimus) expressimus (13): et ex omni Scriptura sermonem nostrum affirmare per facile est. Beatus quoque Apostolus ad Ephesios scribens ait: « In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ ¹⁵. » Si enim signantur quidam Spiritu sancto, formam et speciem ejus assumptas: ex his est Spiritus sanctus, quæ habentur, et non habent: habentibus illum signaculo ejus impressis. Ad Corinthios [Ephesios] quoque idem scribens, « Nolite, » inquit, « contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis ¹⁶, » signatos esse contestans eos qui susceperant communionem Spiritus sancti. Quo modo enim disciplinae et virtutis assumptor signaculum et figuram (ut ita dicam) in suum sensum recipit ejus scientiæ, quam assumpsit: sic et is qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter et sanctus (14).

6. Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis esset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa quæ facta sunt. Nam etsi non **¶¶¶** circumscribantur loco et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus, autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam. Mittens quippe

¹⁵ Ephes. i. 13. ¹⁶ Ephes. iv. 30. ¹⁷ Joan. xx, 1, 8. ²¹ Luc. ix, 26. ²² Joan. xvii, 11.

que ex se habere, atque adeo posse quandoque **D** amittere, quod aliquando cepisset. « Capabilem » vero ideo credendum, quoniam implere illum corda, atque animas fidelium multis locis Scripturæ testantur. Consonant alii Patres. Auctor *Allercationis cum Pascentio Ariano* olim inter August. epist. 177: « Est incapabilis Pater, quem capit Filius totum?... » tum, quibusdam interjectis, « qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum, nam totus capitur a Filio. » In *Arnobii et Serapionis Conflictu* pag. 543: « Deus capax, non capabilis. »

(12) Olim, « De sancto Spiritu tractemus »

(13) Ejus libri etiam paulo infra meminit, ubi « de quibus, » inquit, « jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. » Meminit quoque Heracli-

A Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum: « Accipite, inquit, Spiritum sanctum ¹⁷, » et, « Euntes, docete omnes gentes ¹⁸, » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, et alii in alias dispersi nationes; secundum dispensationem illius quem secum habebant Spiritus sancti, quo modo et Dominum dicentem, « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi ¹⁹. » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis [al. supervenientem] Spiritus sancti in vos; et eritis testes mihi in Jerusalem, et in omni Judæa et Samaria, et usque ad extremum terræ ²⁰. » Si ergo hi in extrémis finibus terræ ob [al. secundum] testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscripam habens substantiam, demonstratur (15) angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe qui aderat, verbi gratia, apostolo in Asia oranti, non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit; et ut homines sanctificans, alterius quam sunt homines, est naturæ; sic et alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia, quoniam omnis creatura non ex sua substantia, sed ex communiione alterius sanctitatis sancta perficitur.

7. Dicti sunt quidem sancti angeli in Evangelio, Salvatore dicente, venturum esse Filium hominis in majestate sua et Patris, et sanctorum angelorum ²¹. Et Cornelius **¶¶¶** in Actibus apostolorum a sancto angelo scribitur [al. subjicitur] accepisse responsum ²², ut Petrum ad se Christi discipulum vocaret. Verum sancti sunt angeli participatione Spiritus sancti, et in habitatione [al. communicatione] unigeniti Filii Dei, qui sanctitas est, et communicatio Patris (16). De quo Salvator ait: « Pater sancte ²³. » Si igitur angeli non ex propria substantia sancti sunt, sed ex participatione sanctæ Trini-

22. ¹⁸ Matth. xxviii, 19. ¹⁹ ibid. 20. ²⁰ Act.

D des in *Paradiso*, cap 1 maxime vero Hieron. in *Catalogo*, cap 109, a quo liber *De dogmatibus* appellatur, facile enim *Περὶ δογμάτων* inscribatur, ut ex ipso Didymo paulo inferius licet colligere, ubi « Spiritum sanctum Creatorem » esse, « jam in *Dogmatum* volumine » se dicit » breviter ostendisse; certe non *Περὶ ἀπόστασις*, ut quidam opinati sunt. Vid. Theodoretum in *Hist.* lib. iv, cap. 29.

(14) Tholos. ms., « spiritualis particeps et sanctus. »

(15) Perperam, ut pleraque alia, Tholosanus ms., « incircumscripam inhabitanti substantia demonstratur. »

(16) Vetus editio, « et communicatione Patris. »

tatis, alia angelorum ostenditur a Trinitate esse substantia. Ut enim Pater sanctificans, alius est ab his qui sanctificantur; et Filius est alius ab his quos efficit sanctos: ita et Spiritus sanctus alterius est substantiæ ab his quos sui largitione sanctificat. Si vero hæretici proposuerint, ex natura conditionis suæ angelos sanctos esse: consequenter coguntur dicere *δμωστικούς* esse Trinitati, et inconvertibiliter eos juxta substantiam sanctos esse. Si autem hoc refugientes, dixerint, unius quidem naturæ esse cum cæteris creaturis, non tamen eandem habere sanctitatem, quam homines habent: necessario deducetur (17), ut dicant multo melioris homines esse substantiæ: cum hic per communionem Trinitatis habeant sanctitatem, et angeli, propria natura sancti, ab ea sint alieni. Sed vota sunt hominum perfectorum, et ad consummationem sanctitatis venientum, æquales angelis fieri (18). Angeli quippe hominibus, et non homines angelis auxilium tribuunt, ministrantes eis salutem, et annuntiantes eis largioria Dei beneficia (19). Ex quo liquido ostenditur honorabiliores et multo meliores esse angelos hominibus, per germaniorem, ut ita dicam, et pleniorum Trinitatis assumptionem.

8. Quapropter cum alius sit Spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat, non est unius naturæ cum cæteris creaturis quæ eum recipiunt. Si autem alterius est naturæ a creaturis, et in propria subsistit essentia; increatus et ineffectus ostenditur. Multæ Scripturæ sunt, quæ sine ambiguitate convincant alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam etiam Spiritu sancto pleni esse dicuntur; nemo autem sive in Scripturis, sive in consuetudine, plenus creatura dicitur. 114 Neque enim aut Scriptura sibi hoc vindicat, aut sermo communis, ut dicas plenum esse quempiam angelo, throno, dominatione; soli quippe divinæ naturæ hic convenit sermo. Dicimus autem virtutis et disciplinæ quosdam esse plenos: ut illud « Repletus est Spiritu sancto »; non aliud significantes quam plenos esse consummatæ atque perfectæ virtutis. Scriptum est de Joanne: « Et Spiritu sancto implebitur adhuc ex utero matris suæ »; et iterum: « Repleta est Spiritu sancto Elisabeth »; et post alia: « Et Spiritu sancto repletus est Zacharias pater ejus ». Haud dubium, quin et Joannes prophetavit. Nec non in Actibus apostolorum de multis credentibus qui in unum convenerant, refertur: « Repleti sunt Spiritu sancto ». Cum autem participabilis sit Spiritus sanctus, ad similitudinem sapientiæ ac di-

disciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet; sed per naturam sanctificantem, et implentem bonis universa, bonus ipse subsistit, juxta quam et repleti quidam Spiritu sancto esse dicuntur, ut in Actibus apostolorum scriptum est, « Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia ». Quo modo enim qui aliqua disciplina plenus est, qui perfecte eam habet, erudite et subtiliter potest de ea proferre sermonem: sic qui Spiritum sanctum consummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia verbum Dei loquuntur, quia præsens Spiritus sanctus dignam Deo vocem ministrat. Hinc quidam [al. Unde et quidam] cum supercilio ait: « Hæc dicit Spiritus sanctus »; et Apostolus: « Sed implemini, inquit, Spiritu sancto »; et in multis locis Actuum apostolorum, pleni fuisse Spiritu sancto discipuli Domini scribuntur: « Considerate ergo, fratres, viros ex vobis testimonium habentes septem, plenos Spiritu sancto et sapientia »; et de Stephano: « Cum autem plenus esset Spiritu sancto, intuens in cælum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei »; et de electionis vase dicitur: « Saulus autem, qui et Paulus, plenus Spiritu sancto, intuens in eum ait »; et in commune de universis credentibus annotatur: « Discipuli quoque replebantur gaudio et Spiritu sancto ». Angeli autem præsentia, sive alicujus alterius excellentis naturæ quæ facta est, non implet mentem atque sensum; quia et ipsa aliunde completur. Quo modo enim ex plenitudine quis accipiens Salvatoris, plenus efficitur sapientia, et virtute (20), et justitia, et sermone Dei: sic qui Spiritu sancto plenus est, statim universis donationibus Dei repletur, sapientia, scientia fide, cæterisque virtutibus. Qui igitur implet universas creaturas, quæ tamen possunt (21) virtutem, et sapientiam capere, non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quam sunt omnes creaturæ. Diximus et alibi, quia superintelligatur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinorum.

9. Denique impossibile est gratiam Dei sortiri quempiam, si non habeat Spiritum sanctum: in quo approbamus (22) cuncta Dei dona consistere. Quod vero is qui habeat eum, sermonem quoque sapientiæ, et reliqua bona perfecte consecutus sit: et nunc manifeste sermo demonstrat, et paulo ante diximus, substantiam honorum Dei Spiritum sanctum; cum posuimus exemplum, « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se »; et: « Dabit Pater

¹⁴ Exod. xxxi, 3. ¹⁵ Luc i, 45. ¹⁶ ibid. 41. ¹⁷ ibid. 67. ¹⁸ Act. ii, 4. ¹⁹ ibid. ²⁰ Act. xxi, 14. ²¹ Ephes. v, 18. ²² Act. vi, 3. ²³ Act. vii, 55. ²⁴ Act. xiii, 9. ²⁵ ibid. 52. ²⁶ Luc. xi, 13.

(17) Scribe, inquit Barthius, « necessario eo deducuntur. » etc.

(18) Contra Oregenes angelis et hominibus unam eandemque naturam tribuit, iis saltem qui sanctitatis apicem essent assecuti. Didymus, qui Origene-niana dogmata passim dicitur recepisse, vide ab ea doctrina quantum abhorreat. Confer etiam quæ tom. I [Opp. Hieron.] ad Synodicam Theophili, et in

Epist. ad Avitum annotavimus.

(19) Vatic. ms. cum antiqua edit., « annuntiantes eis largiorem ejus. Ex quo, » etc.

(20) Duo mss. cum veteri editione, « et virtute. »

(21) Vetus eadem editio, « creaturas, quantum possunt, » etc.

(22) Al. « approbantur, » et mox Tholos. cod., « consurgere, pro « consistere. »

bona potentibus se ³⁷. » Nec existimare debemus, Spiritum sanctum secundum substantias [al. substantiam] esse divisum, quia multitudo bonorum dicatur : impassibilis enim, et indivisibilis atque immutabilis est ; sed juxta differentes efficientias, et intellectus, multis bonorum vocabulis nancupatur ; quia participes suos non juxta unam eandemque virtutem communionem sui donet, quippe cum ad utilitatem uniuscujusque aptus sit, et repleat bonis eos, quibus judicat se adesse debere. Denique Stephanus primus ille testis veritatis, et dignus suo nomine (23), plenus sapientia, et Spiritu sancto dictus est : sapientia consequenter super intellecta, commorante in eo Spiritu sancto, sicut loquitur Scriptura : « Et elegerunt Stephanum plenum fide et Spiritu sancto apostoli ³⁸ ; et : « Stephanus autem, plenus gratia et virtute, faciebat prodigia (24) et signa magna in populo ³⁹. » Et adhuc de eodem : « Et non valebant resistere sapientiæ, et Spiritui, qui loquebatur in illo ⁴⁰. » Plenus enim Spiritu sancto vir beatus, et fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit, **¶** juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu ⁴¹. » Et gratiam atque virtutem juxta eundem Spiritum habens, signa et prodigia magna faciebat in populo. Necnon et illis donationibus secundum eundem Spiritum affluebat, quæ vocantur curationum gratiæ atque virtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum Dei, qui Spiritu, et secundum Spiritum, in prima apostoli Pauli Epistola ad Corinthios collocantur ⁴². Intantum autem Stephanus divina gratia abundabat, ut nemo contradicentium, et eorum qui adversus eum disputabant, valeret resistere sapientiæ, et Spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe e Spiritu sancto sapiens (25). Unde et ad discipulos suos Jesus perspicue proclamavit : Cum introducti fueritis ad principatus, et potestates, et concilia, et synagogas, nolite esse solliciti quid vos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tempore. Dabuntur enim vobis a Spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidem qui vehementer in disputationibus callent.

10. Sed ponamus ipsum testimonium, quod ita contextitur : « Cum autem introduxerint vos in synagogas ad principatus et potestates, nolite solliciti esse quomodo aut quid respondeatis, Spiritus enim sanctus docebit vos in eadem hora quæ oportet dicere ⁴³. » Et in alio Evangelio : « Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari, quemadmodum respondeatis : Ego quippe dabo vobis os, et sapientiam cui non valeant contradicere, aut re-

spondere ⁴⁴. » Spiritu vero sancto tribuente apostoli verba adversus eos qui Evangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia ejus superintelligi sapientiæ et scientiæ sermonem. Quomodo autem Salvator in illa hora os et sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est hujus temporis disserere, quia nunc proposuimus ostendere superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum ; ita ut is qui eum habet, donationibus Dei plenus habeatur. Unde et in Isaia, ipse Deus cuidam dicit : « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos ⁴⁵. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, **¶** nisi præcesserit Spiritus sanctus. Qui enim acceperit Spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam, et intellectum, et cætera, de quibus ita scribit Apostolus : « Propter hoc et nos, ex quo die audivimus, non cessamus orantes pro vobis, et deprecantes, ut impleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia, et intelligentia spirituali : ambulantes digne Deo ⁴⁶. » Eos enim qui digne sibi [al. bonis] per opera, et sermones, et prudentiam incedunt, impleri ait voluntate Dei, ponentis super eos Spiritum sanctum, ut impleantur sapientia et intellectu, et reliquis spiritualibus bonis ; sapientia autem, et intellectus, quæ in Spiritu sancto sunt, a Deo dantur (25). « Dominus, » inquit, « dabit sapientiam ; et a facie ejus sapientia, et intellectus procedit ⁴⁷ ; » cum ea sapientia quæ ab hominibus venit, non sit spiritualis, sed carnea et humana. De hac itaque Apostolus scribit : « Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in [al. in hoc] mundo ⁴⁸ ; » carnalem sapientiam dicens, quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu (27). Porro spiritualis sapientia et intellectualis, circa invisibilia et intellectualia se tenens, per operationem Spiritus sancti capientibus se sui præsentiam tribuit. In multis quoque aliis locis Apostolus memorat in Spiritu sancti substantia Dei munera commorari [al. commemorari] ; sicut in illo : « Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti ⁴⁹. »

11. Deus autem largitor bonorum, spem quam promisit, reddet [al. reddit] in virtute Spiritus sancti, his qui habent illum ; gaudio et pace complet eos qui imperturbatam et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillatas. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint con-

³⁷ Matth. vii, 11. ³⁸ Act. vi, 5. ³⁹ ibid. 8. ⁴⁰ ibid. 47. ⁴¹ I Cor. xii, 9. ⁴² ibid. 40. ⁴³ Luc. xii, 11, 12. ⁴⁴ Luc. xxi, 14, 15. ⁴⁵ Isa. xlii, 3. ⁴⁶ Coloss. i, 9. ⁴⁷ Eccli. i, 4. ⁴⁸ II Cor. i, 12. ⁴⁹ Rom. xv, 13.

(23) Notum « Stephanum, » Græce Στέφανον, Latine *coronam* interpretari.

(24) Constante habent mss., « portenta. »

(25) Vatic. Tholos. et vetus edit., « erat quippe juxta, Deum et Spiritum sanctum sapiens, » etc.

(26) Tholos., « ut impleant sapientia et intellectu, quæ in Spiritu sancto a Deo donantur. »

(27) Idem, « quæ horum corporibus, et humano subsistunt cogitatu, » etc.

secuti, etiam rectam fidem in Trinitatis mysterio consequentur. In alio quoque loco ejusdem Epistolæ; « Non est, » inquit, « regnum Dei cibus et potus; sed justitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto ⁵⁰. » In Spiritu enim sancto justitiam, id est, universam virtutem, et quam supra diximus pacem, Dei gaudio copulatam esse asserens, his qui se audire poterant, manifestissime probat, non alia hæc bona quam **118** Spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, vocatio gentium quam introduxit per doctrinam evangelicam, acceptabilis et sanctificata redditur in Spiritu sancto; quia et in hac sanctificatos, et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est bonorum Dei. Et qui illo plenus est, universa juxta rationem agit, docens recte, vivens irreprehensibiliter, signa atque portenta vere perfecteque demonstrans. Habet enim fortitudinem (28) Spiritus sancti præstantem sibi thesaurum, et causam plenitudinis omnium bonorum. Novit Petrus discipulus Domini Jesu, largitionem Spiritus sancti donorum Dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui objurgabant introitum suum ad Cornelium: « Si itaque æqualem gratiam dedit illis Deus præbens Spiritum sanctum, quomodo et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Dominum ⁵¹? » Et insuper ad suos, « Agnitor, » inquit, « cordium Deus testimonium tribuit eis dans Spiritum sanctum sicut et nobis: et nihil discrevit inter nos et eos, fide mundans corda eorum ⁵². » In hunc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur Spiritum sanctum dari a Domino: « Jacob puer meus, suscipiam eum; Israel electus meus, suscipiet eum anima mea; dedi spiritum meum in eo ⁵³; » et adhuc: « Qui dat afflatum populo constituto super eam, » hæc dubium quin terram, « et spiritum calcantibus eam ⁵⁴. » Ostendimus autem supra non aliam esse Spiritum Dei, et alium Spiritum sanctum. Paulus quoque, « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris [al. nostris] per Spiritum sanctum qui datus est vobis ⁵⁵; » et illud: « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum petentibus se ⁵⁶? » Iste autem Spiritus effusus quoque esse a Deo super omnem carnem dicitur, ut prophetent, et visiones videant, qui eum acceperint, secundum Joelem, qui ex persona Dei loquitur: « Effundam de spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filie vestre ⁵⁷ (29). » Effusio quippe Spiritus causa existit [al. exstes] prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. Ipsum quoque effusionis nomen, increatam Spiritus sancti substantiam

⁵⁰ Rom. xiv, 17. ⁵¹ Act. xi, 17. ⁵² Act. xv, 8, 9. ⁵³ Isa. xlii, 1. ⁵⁴ ibid. 5. ⁵⁵ Rom. v, 5. ⁵⁶ Luc. xi, 13. ⁵⁷ Joel ii, 28. ⁵⁸ Cant. i, 2. ⁵⁹ Psal. lxxv, 2. ⁶⁰ Psal. viii, 2, 10. ⁶¹ Act. iv, 12. ⁶² Psal. cxxxvii, 2. ⁶³ Tit. iii, 5.

(28) Abest a Tholosano ms. « fortitudinem. »

(29) Addunt Vatic. et vetus edit., « visiones videbunt. »

(30) Tholos., « Effundam; dicit, angelum, vel de angelo meo: » in cujus periodi sine glossema istud

probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam: Effundam, **119** dicit, de angelo me (30), aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippe his quæ ab aliis participantur, hic sermo consentit: sicut nunc, et paulo ante de charitate Dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui Spiritum sanctum receperunt. « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris, per Spiritum sanctum, qui datus est vobis. » Salvator quoque, quia et ipse capabilis est, in similitudinem quoque unguenti effusus dicitur: « Unguentum effusum nomen tuum ⁵⁸. » Nam ut unguentum quod in vase continetur, habet quidem odoris substantiam, sed prohibetur longius spargi, quia vase intrinsecus clauditur: cum autem vas foris fuerit effusum, emittit procul benevolentiam suam: ita Christi nomen beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus enim, » ait, « in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus ⁵⁹. » Quando autem coruscans in carne sua Salvator, in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum, impleto eo quod scriptum est: « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra ⁶⁰! » quibus consequenter Apostolus loquitur: « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari nos [al. oportet salvos fieri] ⁶¹: » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum ⁶²: » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen tuum, » Significat autem effusionis verbum largam et divitem muneris abundantiam.

12. Itaque cum unus quis alicubi, aut duo Spiritum sanctum accipiunt, non dicitur, Effundam de spiritu: sed tunc quando in universas gentes munus Spiritus sancti redundaverit. Et ad Titum Apostolus salutem factam gentibus commemorat: « Non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos (31): sed per lavacrum secundæ regenerationis, et innovationis Spiritus sancti, quem effudit super nos abundanter ⁶³. » Et hic enim largam attributionem Spiritus, verbum effusionis ostendit. Et quibus universis docemur, capabilem Spiritus sancti esse substantiam, et ex hoc increatam. Capabilem substantiam vocat, quæ capitur a pluribus, et eis sui consortium tribuit: capacem vero eam quæ communicatione substantiæ alterius impletur [Thol. impleatur]: et capiens aliud, ipsa **120** non capitur [Vat. capiatur] ab alio. Capabili quippe statim inconvertibile, et inconvertibili æternum est consequens: quomodo e contrario capienti convertibile, convertibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creaturis inconvertibile,

apponunt ipse et Vaticanus. « Incredibili, imo fallaci istiusmodi dicto. »

(31) Vatic., « omnes, » pro « nos, » dissentiente ipso Græco textu.

propter quod neque sempiternum est. Non solum igitur quod in hominibus est rationale, convertitur, et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc eadem conversio reperitur. Nam et angelorum conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant. Licet enim multitudo angelorum, et aliarum excellentium virtutum, in beatitudine et sanctimonia perseverent, tamen cum in ea quæ similem habent naturam conversa sint, diluocidè ostenditur in primo eos statu non per immutabilitatem suæ substantiæ, sed per sollicitius in Domino servitium permanere. Neque enim potest cœqualium diversa esse natura. Nam quia omne genus hominum mortale est, et singuli homines mortales sunt, ut e diverso quoque si qua de superioribus immortalia sunt, haud dubium, quin omnia in eodem genere et specie constituta, sint immortalia.

13. Cum autem hæc se ita habeant, etiam si unus angelus convertibilis apparuerit, omnes convertibiles erunt, licet non sint conversi in beatitudine perseverantes; quomodo et cuncta hominum corpora divisibilia sunt, quanquam non omnia dividantur. Quædam enim eorum passa divisionem, et reliquorum similium sui, naturam interpretantur. His ita edisseris, alterius substantiæ a visibilibus in invisibilibus creaturis Spiritus sanctus ostenditur. Si autem hoc verum est, impiissime quidam inter omnia connumerant Spiritum sanctum, dicentes in eo quod omnia per Verbum a Deo facta sunt, etiam significari Spiritus sancti facturam. Neque enim unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque demonstratus est Spiritus sanctus. Nam si creatura, ut superius ostendimus, dividitur in corporalia, et incorporalia: et conditus est Spiritus sanctus utique aut visibilis, aut invisibilis creatura erit, id est, corporalis, aut incorporalis. Verum corpus nequaquam erit, sicut prius diximus, cum doceat, et scientiam præstet, et a sensu ¹²¹ et anima capiatur. Sed neque invisibilis creatura erit, ut paulo ante de eo disputavimus. Unde et Apostolus in Epistola quam ad Hebræos scripsit, alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: « Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi, propter eos qui accepturi erant salutem ⁶⁴? » Et post alia: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem? Quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est, testimonium dante Deo signis, et prodigiis et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus juxta suam voluntatem ⁶⁵. » Hoc enim quod ait, « cui angelorum, » æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angelicum

A nomen significans omnium substantiam invisibilium creaturarum. Neque enim ulli quidem angelorum, et aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit Deus: « Sede a dextris meis. » In commune itaque sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ, « Sede a dextris meis. » Et hoc in commune de creatura. Et pronuntians de omnibus invisibilibus creaturis, ait eas esse administratores spiritus. Propter quod subiecit: « Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi? » Licet enim non omnes singillatim invisibiles creaturæ missæ sunt [*al* sint], tamen quia ejusdem generis et honoris aliæ missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ: missarum consortes æqualisque substantiæ. Quo modo igitur alius est ab universis creaturis Dominus, per quem principium ad loquendum acceperat illa magna salus, cujus negligentes Apostolus nolens nos esse, ait: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentem salutem, quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est? » sed et Deus qui testimonium perhibet signis et portentis isti saluti, alius est ab omnibus administratores spiritibus; sic et Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis partes, sed per communionem quibus eum præstare decreverit: alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus.

¹²² 14. Igitur quoniam approbavimus juxta Scripturarum sensum, alium extra omnem creaturam esse Spiritum sanctum, incassum, imo imple quidam creatum eum esse ostendere volentes, testimonio utuntur, quo omnia per Verbum facta referuntur; ut scilicet in omnibus etiam æterna substantia contineatur. Et quia ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpant, dicente Deo, « Creo Spiritum: » etiam in hoc eos monstrare debemus prorsus ab intellectu veritatis alienos. Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum tuum, o Israel: quoniam ego sum firmans tonitruum, et creans spiritum, et annuntians in homines Christum suum: faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens nomen ejus ⁶⁶. » Deus enim qui se spiritum (32) condere fuerat prælocutus, et facere: et tonitruum dixit firmare et diluculum et nebulas facere. Si igitur in prædicta narratione perseveramus, id est, in tonitruo et diluculo et nubibus, eumdem narrationis ordinem etiam in spiritu tenere debemus, ut id quod dicitur a Deo tale sit: Ut invocem me, qui Deus sum, qui universa procuro, qui et creator sum omnium

⁶⁴ Hebr. 1, 13. 14: Psal. cix. 1. ⁶⁵ Hebr. 11, 3, 4,

⁶⁶ Amos iv, 12, 13.

(32) Vitiose, et contra scriptoris mentem, erat antea « concedere, » quod ex Vatic. ms. emendamus, qui item pro verbis « et facere » habet fere

concinnius, « pariter effatus, » etc. Mox Tholos. « formare » legit pro « firmare » quod promiscue infra alii etiam mss. præferunt.

qui firmo tonitruum, et condo spiritum. qui diluculum et nebulam ad quasdam utilitates facio hominum; præparare, ut invocet, o Israel; ut cum præparatus fueris ad invocandum, et me oraveris, qui supradicta constituo, felicitate temporum, et aliorum honorum largitionibus perfruaris, me tibi per singulos annos omnia juxta naturæ ordinem ministrante, ut fecunde annus fluat, ut suis spatiis horarum momenta decurrant, ut suo tempore tonitrua mugiant, ut salutaris aura opportunis flatibus inspiret. Si vero per allegoriam, tonitruum et diluculum, et nebula, et creatio spiritus intelligantur, non substantiam rei, sed figuratam interpretationem significabunt.

15. Quod si e diverso opposuerit manifeste de Spiritu sancto hæc dici, qui inferatur ad creationem Spiritus, illud quod sequitur: « Et annuntians in omnes (33) homines Christum suum; » in Hebræo habetur, « annuntiat in hominem loquelam suam; » quod scilicet qui creator est omnium, ipse etiam prophetis [*al.* prophetas] inspiret, et suam per eos hominibus indicet voluntatem. Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium extra creatorem Dominum Patrem Salvatoris mentiuntur, hoc impiissime prædicantes: non scelertam eorum suspicionem providentes a Deo percuti, dicente: Ego formans [*Vatic.* firmans] tonitruum, et creans spiritum et alias mundi partes faciens et gubernans, annuntio in homines Christum meum. Et hoc enim providentiæ meæ opus super omnia opera mea est, ut non solum eorum quæ foris sunt, sed et quæ ad emolumentum animæ et mentis utilitatem [*al.* humilitatem] pertinent, causa subsistam. Ego hoc quod dicitur, « Creo spiritum, » æque arbitror positum, ac si dicitur, creans ventum. Deus quippe flatus hos, qui per aeris motum efficiuntur, dispositione sua ducit, secundum illud quod alibi legitur: « Qui producit ventos de thesauris suis ⁶⁷. » Bene autem quod in ipsa sententia non ait, qui creavi: sed « qui creo spiritum. » Si enim de substantialitate Spiritus sancti sermo esset, dixisset utique, qui creavi. Neque enim semper eundem creat. Nanc autem consequenter de flatu

⁶⁷ Psal. cxxxiv. 7. ⁶⁸ Rom. viii, 16. ⁶⁹ Joan. vi, 64. ⁷⁰ I Cor. ii, 40. ⁷¹ IV Reg. ii, 15. ⁷² Galat. v, 16. ⁷³ II Cor. xiii, 13. ⁷⁴ Rom. i, 7; I Cor. i, 3; Coloss. i, 3. ⁷⁵ Hebr. x, 29.

(33) Vocem « omnes » neque mss. nostri, neque Amosi textus habent, eamque sane malim expungi. Annotationem porro ex Hebræo non ex Didymi ingenio, qui Hebraicas litteras penitus ignorabat, sed utique ex Hieronymo profecisse, mihi persuadeo. Nam S. quoque Ambrosius qui lib. ii *De Spiritu sancto* huic ex Amosi loco objectioni respondet, hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indicat non legisse, cum illam omnino dissimulet. Arguebant autem hæretici ex eo loco, creari Spiritum sanctum, ut hominibus annuntiaret Christum. Quibus ut reponat Hieronymus, non ita in Hebræo fonte legi asserit, ac apud LXX, sed haberit « annuntiat in hominem loquelam suam. » Atque ita quidem ipse interpretatus est, exposuitque in *Commentariis*, ubi LXX verbi similitudine et ambiguitate deceptos notat. « Si enim, » inquit, « legamus, Christum

A dictum est, « qui creo, » quia non semel ventus facti sunt, sed in eo quod subsistant, quotidie flunt. Neque enim frustra sine articulo, qui in Græco sermone singularitatis significator est, nunc spiritus creatus dicitur, quoniam non est sanctus, cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in illo αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, id est « ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro ⁶⁸; » et alibi, αὐτὸς ἐστὶν τὸ ζῶοποιῶν, (34), id est, « ipse est qui vivificat ⁶⁹. » Et rursus: « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi τὸ Πνεῦμα, » id est « Spiritus Dei: » τὸ γὰρ Πνεῦμα, 124 hoc est, « Spiritus enim scrutatur omnia, etiam alta Dei ⁷⁰. » Et multa quæ de Scripturis sacris excerpere possibile est. Quod sicubi raro sine articulo nominatur Spiritus sanctus, sciendum est cum additamento eum nominari significante magnificentiam ejus. Siquidem dicitur aliquando et sine articulo, cum non ipse per se, sed participatio ejus ostenditur: ut puta, « et quæcumque his similia sunt.

16. Quoniam igitur ex his, quæ memoravi, et ex multis aliis, non esse creaturam Spiritum sanctum demonstratum est, nusquam conditionibus connumeratus est, sed semper cum Patre et Filio positus: nunc videamus quam cum utroque habeat indifferentiam [*al.* differentiam]. In fine Epistolæ secundæ, quam ad Corinthios scribit Paulus, ait: « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit semper cum omnibus vobis ⁷³. » Ostenditur quippe ex sermone præsentis unæ Trinitatis assumptio: cum is qui gratiam Christi acceperit, habeat eam tam per administrationem Patris, quam per largitionem Spiritus sancti. Datur enim a Deo Patre et (*al.* a Domino) Jesu Christo, juxta illud: « Gratia vobiscum, et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo ⁷⁴, » non aliam dante gratiam Patre et aliam Salvatore. Siquidem et a Patre et Domino Jesu Christo eam dari describit (*Vatic.* scribit), Spiritus sancti communicatione completam. Nam et ipse Spiritus dictus est gratia, secundum illud: « Et spiritus gratiæ injuriam faciens, in quo sanctificatus est ⁷⁵. » in Za-

D suum quod Hebraice dicitur *Messio*, scribitur per has litteras: MEM, SIN, JOD, HETH, et YAU, quod LXX putaverunt. Sin autem ut in Hebræo, et apud reliquos interpretes est, his litteris scribitur, MEM. HE, quod est MA, hoc est quod, vel quid. Deinde SIN, JOD, HETH, quod legitur SIA, id est eloquium. O igitur quod scribitur per solam litteram YAU, αὐτοῦ, id est ejus significat, simulque commistum legitur *masio*. » Unde concludit Deum per prophetas indicare voluntatem suam, eosque turpiter errare, qui alium extra Creatorem. Patrem Christi inducebant, cum Amos non de Spiritu sed de vento, neque de Christo, sed de Dei meditatione loquatur.

(34) Sic equidem editi habent et mss., sed perperam. Emenda ex ipso Joannis textu, τὸ Πνεῦμα ἐστὶν τὸ ζῶοποιῶν, « Spiritus est, qui vivificat. »

charia quoque repromittit Deus effusurum se, id est, abundantissime tributurum Jerusalem spiritum gratiae et miserationis ⁷⁶. Cum enim quis Spiritus sancti acceperit gratiam, habebit eam datam a Deo Patre, et a Jesu Christo Domino nostro. Una igitur gratia, Patris **125** et Filii, et Spiritus sancti operatione completa, Trinitas unius substantiae demonstratur. In alio quoque loco : « Charitas, » inquit ⁷⁷. « Dei cum omnibus vobis, » quae a Trinitate et tribuitur, et firmatur. Ait quippe Salvator : « Qui audit verba mea, et servat ea (35), hic est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum ⁷⁸. » Neque enim alia dilectio est Salvatoris super his qui amantur, et alia dilectio Patris, Deus enim diligit in salutem, quia « sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret : ut omnis qui credit in ipsum [al. Filium], non pereat, sed habeat vitam aeternam ⁷⁹. » Similiter et Filius, qui vita est, ut tribuat vitam et salutem, diligit eos quos vult fieri meliores. Unde amare se dicit eum qui amatur a Patre. Et de eo ponitur in propheta : « Et ipse salvabit illos, quia dilexit illos ⁸⁰. »

17. Hanc dilectionem, fructum esse Spiritus sancti, contestatur Apostolus, sicut et gaudium, et pacem, quae a patre ministratur et Filio, dicens : « Fructus autem spiritus, gaudium, pax, charitas ⁸¹. » Quae charitas effusa est in cordibus credentium per Spiritum sanctum. « Charitas quippe, ait, Dei diffusa est in cordibus vestris [Thol. nostris] in Spiritu sancto ⁸². » Omnis quippe qui communicat Spiritui sancto, per participationem ejus communicat, juxta illud : « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis ⁸³. » Et in alio loco : « Sit quae communicatio Spiritus ⁸⁴. » Cum habuerit sapientiam Dei et sermonem, et in omnibus veritatem : habebit quoque consortium sanctitatis in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. « Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in (36) communicationem Filii ejus ⁸⁵. » Scribit et Joannes de Patre : « Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, communicationem habemus cum illo ⁸⁶. » Et adhuc : « Communicatio autem nostra cum Patre et Filio ejus Jesu Christo ⁸⁷. » Igitur quicumque communicat Spiritui sancto, statim communicat Patri et Filio. Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio, contributam per Spiritum sanctum. Sed et qui particeps est gratiae Jesu Christi, eandem gratiam habet, datam a Patre per Spiritum sanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem esse Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quorum autem **126** una est operatio, una est et substantia : quia

⁷⁶ Zachar. xii, 10. ⁷⁷ II Cor. xiii, 13. ⁷⁸ Joan. xiv, 21. ⁷⁹ Joan. iii, 16. ⁸⁰ Isai. xxxiii, 22 ; xxxv, 4. ⁸¹ Galat. v, 22. ⁸² Rom. v, 5. ⁸³ II Cor. xiii, 13. ⁸⁴ Philipp. ii, 1. ⁸⁵ I Cor. i, 9. ⁸⁶ I Joan. i, 7. ⁸⁷ ibid, 3. ⁸⁸ Act. v, 3, 4. ⁸⁹ Luc. xii, 11, 12. ⁹⁰ Luc xxii, 14, 15. ⁹¹ Joan. x, 30.

(35) Tholos. ms. « Qui habet mandata mea, et servat, » etc.

(36) Vatic. hic atque infra constanter « communionem » pro « communicationem » legit. Mox « quia igitur quicumque, » etc.

(37) Antea erat « ejusdem, » dissentiente Vatic.

quae eidem (37) substantiae *ὁμοῦσια* sunt, easdem habet operationes ; et quae alterius substantiae, et *ἀνομοῦσια*, dissona atque diversa sunt.

18. Neque enim ex his tantum quae praemisimus. Trinitatis unitas docetur : sed ex innumerabilibus aliis, de quibus rursum secundum suum ordinem pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio (38) ; sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens : « Anania, quare complevit Sathanas cor tuum ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri ? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate ? Quare posuisti in corde tuo hanc rem ? Non hominibus mentitus es, sed Deo ⁸⁸. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto ; et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo : nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. Et quae modo sanctitas subsistit in Deo, eodem modo et deitas [al. divinitas] intelligitur in Spiritu sancto. Iste autem Spiritus sanctus, quem diximus ejusdem naturae esse cum Patre, etiam a Filii divinitate non differt, Salvatore dicente discipulis : « Cum in Synagogam ad principatus et potestates introduxerint vos, nolite solliciti esse, quomodo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quid debeatis dicere ⁸⁹. Ponite in cordibus vestris non praemeditari ad respondendum. Ego enim dabo vobis os et sapientiam (39), cui non poterunt resistere, aut contradicere ⁹⁰. » Et in his quippe dicens, non debere eos esse sollicitos, quid respondeant contradicentibus, quia in eadem hora doceantur a Spiritu sancto quid debeant respondere : statim intulit quae sit causa fiducia. « Ponite, » dicens, « in cordibus vestris non praemeditari ad respondendum : ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere. » Cum enim dixerit, in tempore respondendi doceri eos a Spiritu sancto quid debeant respondere, in sequentibus ait : « Ego enim dabo vobis os et sapientiam, » etc.

127 19. Ex quibus ostenditur sapientiam quae discipulis datur a Filio Spiritus sancti esse sapientiam : et doctrinam Spiritus sancti, Domini esse doctrinam : unumque naturae et voluntatis esse consortium Spiritus sancti cum Filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam Spiritum Unigenito Dei, et Deo Patri : Filius vero et Pater unum sunt, juxta illud : « Ego et Pater unum sumus ⁹¹. » non divisa [al. indivisa] et insepara-

qui tamen haud recte mox habet *ἀνομοῦσια* pro *ἀνομοῦσια*.

(38) Vetus editio « ex dimidio, » concinnius.

(39) Addit Vatic. cum veteri edit., « id est, sermonem. »

bilis, secundum naturam, ostensa est Trinitas. In alio quoque Evangelio dicitur: « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis⁹². » Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, et quæ docentur a Spiritu sapientia est, quam non possumus aliam præter Filium intelligere, liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est, Porro Pater et Filius unum sunt. Igitur Trinitas substantiæ unitate sociatur.

20. Per aliud quoque Scripturarum exemplum, Trinitatis unitas et natura (40), et virtus ostenditur. Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur. Sicut crebro docuimus, ex his vocabulis, unius naturæ indifferentia demonstratur [al. indifferentiam demonstrari]. Spiritus sanctus, digitus Dei, secundum conjunctionem naturæ Patris et Filii nominatur. Siquidem in uno de Evangeliiis adversus eos qui signis Domini detrahebant, dicentes: « In Beelzebub principe dæmoniorum ejicit dæmonia⁹³, » sciscitans Salvator ait: « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciant? Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia: ergo supervenit in vos regnum Dei⁹⁴. » Hunc eundem locum, alius evangelista describens, loquentem intulit Filium: « Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia⁹⁵. » Ex quibus ostenditur digitum Dei esse Spiritum sanctum. Si ergo conjunctus est digitus manui, et manus ei cujus manus est; et digitus sine dubio ad ejus substantiam refertur, cujus digitus est.

21. Verum cave ne ad humilia dejectus et oblitus sermonis, de quo nunc disputatur, depingas in animo tuo corporalium artuum diversitates; et incipias tibi magnitudines, et inæqualitates, et cætera corporum majora vel minora membra confingere; dicens digitum a manu, et manum ab eo cujus est **128** manus, multis inæqualitatibus discrepare, quia de incorporalibus nunc Scriptura loquitur, unitatem tantum volens, non etiam mensuram substantiæ demonstrare: sicut enim manus non dividitur a corpore, per quam cuncta perficit et operatur, et in eo est, cujus est manus: sic et digitus non separatur a manu, cujus est digitus. Itaque rejice inæqualitates et mensuras, cum de Deo cogitas, et intellige digiti et manus, et totius substantiæ unitatem: quo digito lex (41) in tabulis lapeideis scripta est. Per aliam quoque Scripturam, fidei nostræ probationem monstrare per facile est. Solus sapiens dictus est Deus: non accipiens⁹⁶ Matth. x, 20. ⁹³ Luc. xi, 45. ⁹⁴ ibid. 49, 20. ⁹⁵ Sap. xv, 3. ⁹⁶ Prov. xiii, 20. ¹ I Cor. xii, 6.

(40) Vetus edit. cum Tholos. ms., « una et natura, » etc.

(41) Eadem cum Vat., « totius corporis unitatem quo digito et lex, » etc.

(42) Ms. Tholos., « Spiritus dicitur sapientia. »

(43-44) Hinc secundum librum auspicantur hucusque editi contra ms. fidem ipsiusque auctoris, at-

que interpretis mentem. Vid. præfixam huic operi Admonitionem.

ab alio sapientiam, neque per cujusdam alterius sapientiæ participationem, sapiens nominatur. Siquidem multi sapientes dicuntur, non ex sua natura, sed ex communicatione sapientiæ. Deus vero non alterius sapientiæ participatione neque aliunde sapiens effectus, dictus est solus sapiens, et generans sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus qui dicitur Dei virtus, et Dei sapientia⁹⁶. Spiritus quoque sanctus dicitur sapientia (42). Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens et generans sapientiam: solus est sapiens, extra omnes qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur: « Multitudo quippe sapientium salus mundi⁹⁷; » et, « Qui semetipsos cognoscunt, hi sunt sapientes⁹⁸; » et rursum: « Cum fueris cum sapientibus, sapiens eris⁹⁹: » sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est spiritus sapientiæ; hoc enim ipsum quod subsistit, spiritus sapientiæ est: et natura ejus, nihil est aliud nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. Unde ne eadem superflue replecimus, contenti simus disputatione præterita.

22. (44) Quia igitur Spiritus sapientiæ et veritatis inseparabiliter cum Filio est, ipse quoque sapientia subsistit et veritas. Si enim capax esset sapientiæ et veritatis, in id aliquando descenderet **129** ut desineret habere quod aliunde susceperat, id est sapientiam et veritatem. Et filius sapientia et veritas ipse subsistens, non separatur a Patre, qui solus sapiens et veritas, Scripturarum vocibus prædicatur. Eundem circulum unitatis atque substantiæ Spiritus sancti [*leg.* Spiritum sanctum], secundum id quod sapientiæ et veritatis est spiritus, videmus habere cum Filio (45), et rursum Filium a Patris non discrepare substantia. Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus, quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur, atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei: juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ et scientiæ, insuper fide pleni. « Nam divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus qui operatur omnia in omnibus¹ (46). » Operante ergo

que interpretis mentem. Vid. præfixam huic operi Admonitionem.

(45) Olim erat, « videmus habere, habemus eum Filio. » Quod Barthius, expuncta primum voce Spiritus, ita contendit emendandum. « vidimus eum habere hactenus cum Filio. »

(46) Plenius in Vatic. ms. ac veteri editione, « Divisiones quippe donationum sunt, idem autem

Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. « Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ, secundum eundem spiritum. Alii fides in eodem, spiritu², » et cætera quæ ab Apostolo enumerata sunt dona, quibus additur : « Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus : dividens singulis prout vult³. »

23. Unde dicentes operatricem, et (47) ut ita dicam, distributricem naturam Spiritus sancti, non abducamur ab his qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum. Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti : ut in illo quod apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto et nobis⁴, » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam : maxime cum et de Domino simile quid reperitur, ut : « Sicut Domino visum est, ita factum est⁵. » Denique et sermones ejus sæpissime lectitantur, ut in illo : « Jejunantibus eis et ministrantibus, » id est, 130 discipulis Christi, « dixit Spiritus sanctus : Separate mihi Barnabam et Saulum, in opus ad quod vocavi eos⁶. » Quæ vox divinitatis et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam monstrat. Neque enim Spiritus sanctus in aliud quoddam opus vocavit Barnabam et Paulum, quod non sit Patris et Filii, cum ministerium, quod eis commisit et tradidit Spiritus, Patris, et Filii sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur : « Qui nime operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi in gentes (48), et Barnabæ⁷. » Pariter enim ad nationes Spiritus sancti auctoritate directi sunt. Christo quoque operante in apostolis, Spiritus completum est ministerium ut ipsi apostoli contententur se in Christo loqui, et id quod suis oculis viderunt, et ministri facti sunt (49) sermonis, id est, Christi ; et dispensatores mysteriorum Dei. Denique quasi principatum in sacerdotio possidentes, et initiatores fidei a Christo sunt demonstrati, dicente : « Euntes ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti⁸. » Et sicut Apostolus scribit rectissime : « Unus est Dominus, una fides, unum baptisma⁹. » Quis non ex ipsa cogetur veritate suscipere indifferentiam sanctæ Trinitatis, dum una sit fides in Patre, et Filio et Spiritu sancto ; et favacrum detur atque firmetur in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti ?

² I Cor. XII, 8, 9. ³ ibid. 11. ⁴ Act. xv, 28. ⁵ Job I, 21. ⁶ Act. XIII, 2. ⁷ Galat. II, 8. ⁸ Matth. XXVII, 19. ⁹ Ephes. IV, 5. ¹⁰ I Thess. II, 4. ¹¹ Act. XX, 28. ¹² II Cor. VI, 16. ¹³ Psal. XXI, 4.

Spiritus, et divisiones ministeriorum sunt, et ipse Dominus, et divisiones operationum sunt, et idem ipse Dominus qui operatur omnia in omnibus. »

(47) Voculam « ut » supplevimus e Vatic.

(48) Tholos. ms., « operatus est mihi et Barnabæ in gentibus ; » et mox, « directi sunt a Christo, cooperante in apostolis Spiritu, completum est ministerium. »

(49) Reginae Suecorum ms. num. 497 prænotatus, cujus nunc demum occurrunt mihi variantes lectio-

A 24. Non arbitror quemquam tam vecordem atque insanum futurum, ut perfectum baptisma putet id quod datur in nomine Patris et Filii, siæ assumptione Spiritus sancti ; aut rursus in nomine Patris et Spiritus sancti, Filii vocabulo prætermisso : aut certe in nomine Filii et Spiritus sancti, non præposito vocabulo Patris. Licet enim quis possit existere saxei (ut ita dicam) cordis, et penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de præceptis nominibus prætermittat, videlicet contrarius legislator Christi ; tamen sine perfectione (50) baptizabit, imo penitus a peccatis liberare 131 non poterit, quos a se baptizatos existimaverit. Ex his colligitur, quam indivisa sit substantia Trinitatis, et Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium, et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum (51) ; et insuper sapientiæ et veritatis, id est, Filii Dei. Hæc est salus ergo credentium, et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium miserit et ad dogmata veritatis docenda Pater (52) in Ecclesia constituisse dicatur, primo apostolos, secundo prophetas, tertio magistros, super hac re etiam Apostoli congruente sententia : « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur : non ut hominibus placentes, sed Deo qui probavit corda nostra¹⁰ : » hos eosdem quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur [al. veraciter prohibetur]. Siquidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset : « Attendite, » inquit, « vobis et universo gregi, super quos Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini quam acquisivit per sanguinem suum¹¹. » Si enim quos Christus ad evangelizandum et baptizandas nationes misit, Spiritus sanctus Ecclesiæ præposuit, Patris sententia destinatos ; nulli dubium est, unam Patris, et Filii, et Spiritus sancti operationem et probationem (53), et consequenter eandem Trinitatis esse substantiam. Necnon et illud considerandum, quod in corde et sensu habitare non potest creatura, nisi Deus et sermo ejus in Spiritu sancto, sicut ad quosdam loquitur Pater : « Inhabitabo in eis, et inambulabo¹². » Et ad ipsum quidam dirigit vocem. « Tu autem in sancto habitas, laus Israel¹³. » Altus quippe in altis habitat

nes in schedulis exceptæ quas passim infra laudabo, hic habet « sermonis Christi, » absque, « id est » vocula ; et paulo post « Euntes docete, » absque « ite. »

(50) Perperam Tholos., « tantum sine perfectione. »

(51) Maudo laudatus Reginae cod., « Veret Patris et Filii esse Spiritum. »

(52) Nomen « Pater, » expungit Reginae ms.

(53) Tholos., « sic unam esse operationem et probationem, » etc.

un versæ conditor creaturæ. Habitat vero et unigenitus Filius (54) in mente pura, et corde credentium. per fidem quippe habitare Christum, in interiori homine, **133** in Spiritu ait Apostolus, ita scribens: « In Spiritu, in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris ¹⁴. » Ipse quoque de se loquitur ¹⁵: « Vivit in me Christus; » et iterum: « Qui in me loquitur Christus ¹⁶; » et Salvator: « Veniemus, » inquit ¹⁷, « ego et Pater, » haud dubium, quin ad eum qui præcepta ejus servaverit, « et mansionem apud eum faciemus. » Porro sic sermo iste contextitur: « Si quis diligit me (55), sermonem meum servabit. Et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus ¹⁸. » In alio quoque loco, omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur Salvatoris.

25. Sicut autem super domum suam Dominus Jesus, cujus domus sumus nos (56): ita domus Christi templum Dei est, in quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. Scribens quippe Corinthiis Paulus ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ¹⁹? » Si autem in domo et templo, quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa ejusdem Epistolæ: « Nescitis, » inquit, « quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo ²⁰? » Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem et interiori hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. Disciplinas quippe, virtutes dico et artes, et his contrarias perturbationes, et imperitias, et affectus in animabus habitare possibile est; non tamen ut substantivas, sed ut accidentes. Creatam vero naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si verum est, et Spiritus sanctus absque ulla ambiguitate subsistens, animæ est habitator et cordis: nulli dubium est, quin cum Patre et Filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens sermo disserit, incerruptibilis et sempiternus secundum naturam Patris, et Filii, Spiritus sanctus demonstratus, universam de se ambiguitatem abstulit et suspicionem, ne unus de creatis substantiis existimetur. Sed et ambigi nequit, quin (57) is Spi-

¹⁴ Ephes. III, 16, 17. ¹⁵ Gal. II, 20. ¹⁶ II Cor. XIII, 3. ¹⁷ Joan. XIV, 23. ¹⁸ ibid. ¹⁹ I Cor. III, 16. ²⁰ I Cor. VI, 19. ²¹ Joan. XV, 26. ²² Psal. IV, 7. ²³ Joan. VIII, 42.

(54) Voces « et unigenitus Filius » in Regiæ ms. delentur.

(55) Addunt Vatic. et vetus edit., « et ego diligam illum. »

(56) In Regiæ ms., « domus dicitur Salvatoris; Christus autem super domum suam, cujus domus sumus nos, » etc.

(57) Suffecimus ex Regiæ ms. verba, « Sed et ambigi nequit, quin, » utpote perficiendo sensui necessaria, tametsi in reliquis mss. et vulgatis hucusque libris desiderantur.

(58) Veriorem concinnioreque hujusce periodi lectionem hanc esse putavimus, quam ex veteri **133** ties laudata editione, et Vatic. ms. expressimus. Penes Martianæum, aliosque passim editores erat: « Si enim hic Spiritus veritatis juxta naturas corporum certo spatio circumscriptus est, alium dese-

A ritus Dei sit, quem exire de Patre Salvatoris in Evangelio verba declarant. « Cum venerit, » inquit, « Consolater, quem ego mittam vobis, Spiritum veritatis, qui a Patre egreditur, ipse testimonium dabit de me ²¹. » Consolatorem autem venientem **133** Spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens: quia non solum consolatur eos quos se dignos repererit, et ab omni tristitia et perturbatione reddit alienos: verum incredibile quoddam gaudium et hilaritatem eis tribuit, in tantum, ut possit quis Deo gratias referens, quod tali hospite dignus habeatur, dicere: « Dedisti lætitiā in corde meo ²². » Sempiterna quippe lætitia in eorum corde versatur, quorum Spiritus sanctus habitator est. Iste Spiritus sanctus consolator a Filio mittitur, non secundum angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut mitti decet a sapientia et veritate Spiritum Dei, indivisam habentem cum eadem sapientia et veritate naturam. Etenim Filius missus a Patre non separatur, nec disjungitur ab eo, manens et habens illum in semetipso. Quin Spiritus veritatis supradicto modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippe hoc pariter et blasphemum est. Si enim de loco ad locum egreditur Spiritus, et ipse Pater in loco invenietur, et Spiritus veritatis juxta naturam corporum certo spatio circumscriptus, alium deserens locum, ad alium commigrabit (58). Sed quo modo Pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est naturam, ita et Spiritus veritatis nequam locorum sine clauditur, cum sit incorporalis: et ut verius dicam, excellens universam rationalem creaturam (59).

26. Quia ergo impossibile est, et impium, ista quæ diximus de incorporalibus (60) credere: exire de Patre Spiritum sanctum sic intelligendum, ut se Salvator de Deo exisse testatur, dicens, « Ego de Deo exivi et veni ²³. » Et sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus, sic et prolationes intus dico et foris ab intellectualium natura discernimus, qui istæ corporum sunt recipientium factum, et habentium vastitates. Ineffabili itaque et sola fide (61) noto sermone credendum est, Salvatorem **134** dictum esse exisse a Deo, et Spiritum

D rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illo autem Regiæ priori oblitterata lectione isthæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem nature corporeæ certo spatio circumscriptus, » etc. Quam, nempe reposuimus lectionem, codices suis quoque dissidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationabilium creaturarum essentiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalibus, » etc.

(61) Regiæ lib., « solæ fidei; » et mox, « a Patre egredi, ut illud, loquenter Spiritu, qui a Patre egreditur. »

veritatis a Patre egredi, loquente Spiritu qui a me egreditur ²⁴. Cum enim dicere posset de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit : sed ait, de Patre, non quod Pater a Deo omnipotente sit alius : quia hoc scelus est etiam cogitare ; sed secundum proprietatem et intellectum Parentis (62) egredi ab eo dicitur Spiritus veritatis. Licet enim ex Deo frequenter se dicat exisse Salvator, proprietatem tamen, et ut ita dicam, familiaritatem, de qua jam sæpe tractavimus, ex vocabulo magis sibi Patris assumit, dicens : « Ego in Patre, et Pater in me ²⁵ ; » et alibi : « Ego et Pater unum sumus ²⁶ : » et multa alia huiusmodi, quæ in Evangelio observans lector inveniet. Iste ergo Spiritus sanctus qui de Patre egreditur, testificabitur, inquit Dominus, de me ²⁷, testimonium simile ferens ei Patris testimonio, de quo ait : « Testimonium dicit de me, qui misit me Pater ²⁸. » Mittente autem Filio Spiritu veritatis, quem Consolatorem vocavit, simul mittit et Pater. Neque enim Pater mittente Filio non mittit, cum eadem voluntate Patris et Filii Spiritus veniat, Salvatore quoque per prophetam loquente : sicut manifestum esse poterit, qui totum perlegerit locum (63). « Et Dominus misit me, et Spiritum suum : » siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. Sed et apostolus loquitur : « Quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis ²⁹. » Et in libro qui Sapientia inscribitur, ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens, destinatur. « Quæ autem in cælis sunt, quis investigavit ? voluntatem autem tuam quis cognovit : nisi quod tu dedisti sapientiam, et Spiritum sanctum tuum misisti de excelsis ? Et sic correctæ sunt æmule eorum, qui super terram erant : et placita tibi edocti sunt homines ³⁰. » Et in præsentis siquidem lectione, non sola sapientia Dei, id est, unigenitus Filius ejus datur a Patre, sed et Spiritus sanctus mittitur.

¶ 27. In ipso quoque Evangelio dari prædicatur a Patre, et mitti Spiritus sanctus. Salvatore dicente : « Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis ³¹ ; » et iterum : « Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ³². » Nam et in his sermonibus, alium paracletum dare dicitur Pater, non autem alium ab [his, absque] eo, qui a Filio mittitur,

²⁴ Joan. xv, 26. ²⁵ Joan. xiv, 10. ²⁶ Joan. x, 1, 12, ²⁷ Sap. ix, 17. ²⁸ Joan. xiv, 16. ²⁹ ibid. xvii, 28 : xxxiii, 19, ³⁰ Psal. xciii, 19, ³¹ II Co. i, 34. ³² Matth. xxviii, 20.

(62) Idem cum veteri edit., « proprietatem Patris et intellectum Parentis, » etc.

(63) Isthæc, « sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum, » in Reg. ms. desiderantur. Mox ex Vatio. et veteri edit. restituo « Spiritum suum ; » cujus loco obtinebat in recto contra auctoris mentem « Spiritus ejus. »

(64) Erat antea « ex qua, » Reg. ms., « et quasi. » Tholos., « in qua. » Vid. Epist. 64, ad Fabiolæ, num. 19. Emendo pariter interpunctionem, cujus

secundum illud : « Cum autem venerit ille Paracletus, quem mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis ³³. » Quem alium paracletum nominavit, non juxta naturæ differentiam sed operationis diversitatem. Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua (64) pontifex deprecetur pro peccatis nostris, salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis [ms. nobis] Patrem ; Spiritus sanctus secundum aliam significantiam paracletus, ab eo quod consolatur in tristitia positos, nuncupatus est. Verum noli ex Filii et Spiritus sancti operatione diversa, varias æstimare naturas, Siquidem in alio loco reperitur paracletus Spiritus, legati ad Patrem persona fungi, ut in illo : « Quid enim oremus juxta id quod oportet, nescimus, sed ipsa Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [al. cum] secundum Deum postulat pro sanctis ³⁴. »

28. Salvatore quoque consolationem a qua Spiritus sanctus paracletus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum est enim : « Et humiles populi consolatus est ³⁵. » Unde et his qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur : « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt cor meum ³⁶ ; » sive, « dilexerunt animam meam (65) : » utroque enim scriptum esse modo in diversis exemplaribus invenitur. Sed et Pater, Deus omnis consolationis dicitur ³⁶ : consolans eos qui in tribulatione sunt, ut ex ipsis angustiis ³⁶ per patientiam salutem primum, dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator et sanctus, et Spiritus veritatis datur a Patre, ut semper cum Christi discipulis commoretur, cum quibus et ipse Salvator est, dicens : « Ecce enim vobiscum sum usque ad consummationem sæculi ³⁷. » Cum autem semper apostolis et Spiritus sanctus adsit [al. assistat] et Filius, sequitur, ut et Pater cum ipsis sit, quia qui recipit Filium, recipit et Patrem : et mansionem Filius cum Patre facit apud eos, qui digni adventu ejus extiterint. Sed et ubi Spiritus sanctus fuerit, statim invenitur et Filius. Siquidem cum in prophetis Spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, et alia quæ prophetæ operationis sunt, sermo Dei ad eos dicitur factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum

factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum

vicio nullus erat hujusce periodi sensus.

(65) Tholos., « in corde meo, exhortationes tuæ delectaverunt animam meam. Et aliter, consolationes tuæ, » etc. Glossema ex criticorum audacia, Lectionis quam Didymus urget diversitas in verbis est, « lætificaverunt, » et, « dilexerunt. » Re autem vera Græci aliquot libri habent ἠγάπησαν, « dilexerunt, » alii εὐφράσαν, « lætificaverunt, » ut in Latinis.

est (66), « Hæc dicit Dominus, » etiam illud addatur, « Sermo qui factus est ad Isaiam, » sive ad reliquos.

29. Quod autem prophetæ Spiritum sanctum habuerint, Deo manifeste loquente cognoscimus. Ait enim: « Quæcunque mandavi in Spiritu meo servis meis prophetis ³⁸. » Et Salvator in Evangelio significat justos viros, et eos qui ante adventum suum populo ventura cecinerant [*Vat.* præcinerant], Spiritus sancti aspiratione completos. Interrogans quippe Phariseos quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David (67), loquitur: « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum » dicens: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo Filius ejus est ³⁹. » Et Petrus ad consortes fidei loquitur: « Oportebat impleri Scripturam quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, etc. ⁴⁰; » et in eodem rursus libro: « Qui per Spiritum, » inquit, « sanctum ore David pueri tui locutus es: Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ⁴¹? Isaias quoque cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset Spiritus sancti imperio (68) prophetasse perhibetur: ut in fine 137 eorumdem Actuum scribitur. « Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros, » dicens: « Vade ad populum istum et dic: Aure audietis ⁴², » et reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apostolus Paulus affirmat a Spiritu sancto pronuntiatam, ipse liber prophetæ a Domino dictam esse commemorat. « Et audivi, » inquit Isaias, « vocem Domini, dicentem: Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Vade, » inquit, « et dic populo huic: Aure audietis ⁴³, » et post alia ipse Dominus ait: « Et convertentur, et sanabo illos ⁴⁴. » Et statim propheta: « Quousque, Domine? » cum enim Dominus ad prophetam dixisset, ut ea quæ scripta sunt, diceret (69), et propheta jubenti Domino respondisset: « Usquequo, Domine ⁴⁵? » ea quæ in propheta a Domino dicta sunt, in Spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquido ostenditur, ut sæpe jam diximus, unam et voluntatem et naturam Domini esse, et Spiritus sancti, et in nuncupatione Spiritus etiam nomen Domini intelligi. Quo modo enim ad Corinthios vocabulum Dei super Patre positum, et Domini super Filio, neque

A Patri aufert dominationem, neque Filio deitatem: siquidem (70) eadem ratione qua Pater Dominus est: et Filius Deus est: sic et Spiritus sanctus Dominus nuncupatur. Si autem Dominus, consequenter et Deus, ut paulo ante jam diximus, cum vocem apostoli Petri ad Ananiam, qui pecuniam subtraxerat, poneremus, quia et deitas [*al.* divinitas] superintelligitur in Spiritu sancto.

30. Verum quoniam inde quæstionis ordo deductus est: « Cum autem venerit paracletus Spiritus sanctus ⁴⁶, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ⁴⁷: » age nunc ex ipso sermone quæramus, si quid in eo possimus invenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit Filius, si quidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis personarum, ex ista voce signatur. In qua appellatione Filii, missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius, nec disjunctus a Filio intelligatur [*al.* intelligitur]. Et quo modo Filius in Patris appellatione venit, dicens: « Ego veni 138 in nomine Patris mei ⁴⁸: » Filii quippe tantummodo est in nomine Patris venire, salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Filium: sic e contrario, nullus alius venit in nomine Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Omnipotentis. Quod manifestum advertere poteris prophetas relegens ex animo. Nam et Moyses magnus Dei minister et famulus, in nomine ejus, qui est: et in nomine Dei Abraham et Isaac, et Jacob venit, Deo ad eum loquente: « Sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos ⁴⁹: » et rursus: « Dices eis: Deus Abraham, Isaac, et Jacob misit me ad vos ⁵⁰, » Servorum quippe justorum quales erant de quibus dixit: « Mandabo in Spiritu meo servis meis prophetis ⁵¹, » in nomine Dei facta est missio. Et quia [*fort.* qui] dignos se exhibuerunt Deo, in nomine Dei venisse referuntur: rursus proficientes in majus, et eub unius Dei imperio consistentes, in omnipotentis Dei nuncupatione venerunt. Quia vero filii Israel in Ægypto commorantes, didicerunt eos, qui non sunt, quasi deos colere, et mundi patres (71) divino honore venerari, consequens fuit, ut Moyses sub ejus, « Qui est, » vocabulo ad eos mitteretur, et a falsis eos liberans diis, ad veram transduceret

³⁸ Amos III, 7. ³⁹ Matth. XXII, 43-45. ⁴⁰ Act. 25. ⁴¹ Isa. VI, 8, 9. ⁴² ibid. 10. ⁴³ ibid. 11. ⁴⁴ Exod. III, 4. ⁴⁵ ibid. 15. ⁴⁶ Zach. I, 6.

(66) Vitiose erat antea in aliquot etiam mss., « prophetatum est. »

(67) Rectius vetus editio, « quia esset filius David in Spiritu sancto loquentis, *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis*, denuo interrogavit. Si ergo David vocat eum, » etc. Aliter Thplos., « quia esset filius David, dixit, David enim loquitur de Deo *Dixit Dominus Domino meo*, » etc.

(68) Erat nec sine solæco « Spiritus sanctus imperio. » Quod nemo non putet typographi mendum, et reponat « sancti, » quemadmodum in antiquiss. edi-

1, 16. ⁴⁷ Act. IV, 25: Psal. II, 1. ⁴⁸ Act. XXVIII, Joan. XV, 26. ⁴⁹ Joan. XIV, 26. ⁵⁰ Joan. V, 43.

tionem, quam sequor. Sed malim equidem in recto « sanctus » retineri, pro « imperio » autem legi » per eum, » scilicet, per Isaiam. Hic nempe auctoris est sensus, totusque inferior contextus conjecturam probat.

(69) Vetus editio, « quæ scripta sunt, in Spiritu diceret. »

(70) Vitiose erat duobus verbis, « sic quidem. »

(71) Obtinebat antea « mundi partes, » pro « patres. » Regine ms. secunda manu « mundi principes. »

deitatem, et ad Dominum patrum Abraham, Isaac, A Domino donata sunt eis : ita ut is qui fuerit spiritum revelationis et sapientiae consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata praedicare non humana, sed Dei arte subnixus : sicut et unum ex his Apotolum possumus audire, dicentem : « Et praedicatio mea et sermo meus non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis : sed in ostensione Spiritus et virtutis Dei (74) ⁵⁶. » Aequalem vero Spiritui virtutem non possumus aliam praeter Christum Dominum **140** nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem [Vat. venientis] super vos ⁵⁷ ; » et ad Mariam angelus [al. archangelus], « Spiritus, » inquit, « sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ⁵⁸. » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit : quo ille usus templo, sine viri natus est semine.

31. Quo modo ergo servi qui in nomine Domini veniunt, per hoc ipsum quod subjecti sunt, et serviunt, indicant Dominum, proprietatem ejus referentes : servi quippe sunt Domini : sic et Filius qui venit in nomine Patris, proprietatem Patris portat et nomen, et per haec unigenitus Dei Filius approbatur (al. appellatur). Quia ergo Spiritus sanctus in nomine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprietatem, secundum quod Deus est, non tamen filieitatem, ut Filius ejus sit, ostendit quia (72) unitate sit junctus ad Filium. Unde et Filii dictus est Spiritus, per adoptionem faciens filios eos, qui se recipere voluissent. « Qui enim, » inquit, « estis filii Dei, misit Pater Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem : Abba, Pater ⁵⁹. » Iste autem Spiritus sanctus, qui venit in nomine Filii, missus a Patre, docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt, omnia autem illa quae spiritualia sunt et intellectualia et ut **139** breviter universa concludam, omnia veritatis et sapientiae sacramenta. Docebit vero, non quasi doctor et magister disciplinae, quam aliunde est consecutus : siquidem hoc eorum est, qui sapientiam et artes aliquas (72) studio industriaeque didicere ; sed quasi ipse [al. ipsa] ars atque doctrina et sapientia veritatisque Spiritus, indivisibiliter [al. invisibili] menti insinuat scientiam divinorum. Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo qui ab eo doctus fuerat : Deus, docuisti me sapientiam. Et audacter alio conclamante : « Docuisti me, Deus, a juvente mea ⁶⁰ : » atque ita omnes fiunt docti. Dei quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos, ut disciplinam non arte doceat, sed natura. Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas quae dantur a Patre et Filio in corda credentium, Spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desierint [al. desistunt]. « Animalis quippe homo non percipit ea quae spiritus sunt ⁶¹, » arbitrans esse stultitiam quae dicuntur ; qui vero a perturbationibus purgaverit mentem suam, Spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiae, scientiaeque complebitur, in tantum ut is qui ea susceperit dicat : « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum sanctum ⁶². » Deus autem his qui se ita praeparaverint, Spiritum sapientiae revelationisque largitur ad cognoscendum semetipsum ; qui accipientes Spiritum sapientiae, non aliunde, sed ab ipso Spiritu sancto efficiuntur sapientes, et ab ipso intelligunt Dominum, et quidquid Dei est voluntatis, et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a

⁵⁶ Rom. VIII, 45. ⁵⁷ Psal. LXX, 17. ⁵⁸ I Cor. II, 14. ⁵⁹ ibid. 10. ⁶⁰ ibid. 4. ⁶¹ Act. I, 8. ⁶² Luc. I, 35. ⁶³ Psal. CIII, 29, 30. ⁶⁴ Joan. XVI, 12-14.

(72) Ita mss. omnes habent « unitate, » editi vero « unice. » Mox Vatic. cum Tholos., « per adoptionem suam faciens, » etc.

(73) Vatic., « et virtutes aliquas. » Postea Tholos., « sed quasi ipse ars, » etc.

(74) Idem Vatic., « et veritatis Dei, » Graeco ipso textu renuente.

(75) Recole quae de hoc libro *Περὶ Δογματῶν* diximus supra col. 1040, not. 21.

(76) Maxima hic dissensio exemplarium est. Ve-

secuti. Quæcunque enim sufficere poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit: quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant, quia, ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus (77), evangelista dicente: « Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus necdum erat glorificatus ⁶¹. » Glorificari dicens Jesum, mortem gustare pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum: « Accipite, » inquit, « Spiritum sanctum ⁶²; » et rursum: « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientis super vos ⁶³. » Quo veniente in corda credentium, implentur sermonibus sapientiæ et scientiæ, et sic spirituales effecti, suscipiunt Spiritus sancti disciplinam, quæ possit eos deducere in omnem veritatem. Necdum enim instante [fort. instabat] hora in qua oportebat eos Spiritu sancto repleti, tunc quando dixit ad eos, « Adhuc multa habeo vobis dicere, » consequenter addidit, « sed non potestis ea portare modo. » Adhuc enim typo legis, et umbræ, et imaginibus servientes, non poterant veritatem (cujus umbram lex portabat) inspicere, unde nec spiritualia (78) sustinere. « Cum autem, » ait, « venerit ille, » hoc est « paracletus Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem, » sua doctrina, et institutione vos transferens a morte litteræ ad spiritum vivificantem, in quo solo omnis Scripturæ veritas posita est. Ipse ergo Spiritus veritatis, ingrediens puram et simplicem mentem, signabit in vobis scientiam veritatis, et semper nova veteribus adjungens, diriget vos in omnem veritatem.

34. Ad Deum quoque Patrem quidam allegans preces, loquitur: « Dirige me in veritate tua ⁶⁴, » hoc est, in Unigenito tuo, propria voce testante: « Ego sum veritas ⁶⁵. » Quam perfectionem tribuit Deus mittens Spiritum veritatis, qui credentes in totam dirigat veritatem. Dehinc in consequentibus de Spiritu veritatis, qui a Patre mittatur, et sit Paracletus, Salvator (qui et veritas) ait: 142 « Non enim loquetur a semetipso: « hoc est, non sine me, et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis a mea et Patris est voluntate, quia non ex se est, sed

⁶¹ Joan. VII, 39. ⁶² Joan. XX, 22, ⁶³ Act. I, 8. ⁶⁴ Psal. XXIV, 5. ⁶⁵ Joan. XIV, 6. ⁶⁶ Psal. CIX, 2. ⁶⁷ Gen. I, 3.

tus editio, « et penitus Dei sapientiam nescientes dirigat; » Vatic. « Dei sapientiam nescientes dirigatur; » Reg., « Dei sapientia ignaros, » etc. Tholos., « et plenos Dei sapientia dirigitur sicut fuerunt justi et prophetæ, sed ad eos, qui verborum ejus auditores necdum fuerant, » etc. Tum denuo Vatic., « necdum fuerant omnia consecuti, quæ postea pro nomine ejus sufferre poterant, sed aliqua ex parte tradens eis illa, quæ majora erant in posterum differens, commendans et illa, quæ in futurum tempus ideo distulit, ut reliqua disciplina Spiritus sancti sui, quæ... non poterant si primitus in nostro capite magisterium et forma crucis periret. Quæcunque enim sufferre poterant, » etc. Eadem ferme Tholosanus præponit, tantumque rectius legit, « nisi primitus in nostro capite magisterium et forma crucis præiret; » quia ante adventum Dominicæ passionis, » etc., ex quibus boni aliquid lector exundat.

A ex Patre et me est, hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi est. Ego veritatem loquor, id est, inspiro quæ loquitur; siquidem Spiritus veritatis est. Dicere autem et loqui in Trinitate, non secundum consuetudinem nostram, qua ad nos invicem sermocinamur et loquimur, accipiendum, sed juxta formam incorporeorum naturarum, et maxime Trinitatis, quæ voluntatem suam inserit in corde credentium (79), et eorum qui eam audire sunt digni: hoc est, dicere et loqui.

B 35. Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum loquimur, primum quod volumus, mente concipimus absque sermone (80). Inde in alterius sensum volentes transferre, linguæ organum commovemus, et quasi quoddam plectrum chordis dentium collidentes, vocalem sonum emittimus. Quo modo igitur nos linguam, quam palato (81) dentibusque collidimus, et ictum aerem in diversa temperamus eloquia, ut nobis nota communicemus in alios: ita et auditorem necesse est patulas præbere aures, et nullo vitio coarctatas, in ea quæ dicuntur arrigere (82), ut possit ita scire quæ proferuntur, quomodo novit ea ille qui loquitur. Porro Deus simplex et incompositæ spiritualisque naturæ, neque auris, neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris partibusque componitur. Quæ quidem de Filio et de Spiritu sancto similiter accipienda.

C 36. Si quando ergo legimus in Scripturis: « Dixit Dominus Domino meo ⁶⁶; » et alibi; « Dixit Deus, Fiat lux ⁶⁷, » et si qua his similia, digne (al. digna) Deo accipere debemus. Neque enim ignorante Filio (qui sapientia et veritas est) Pater suam nuntiat voluntatem, cum omne quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat et in substantia (83). Loqui ergo Patrem, 143 et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. Spiritus quoque sanctus, qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest Filio loquente audire quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens a veritate, con-

D (77) Tholos., « Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » Quid est Jesum nondum honorificatum? « Glorificari dicens, » etc.

(78) Erat « ne spiritualia. » Vetus edit., « nec denique. » Vat., « neque. »

(79) Legerat olim Gratianus, « ingerit in corda credentium, et eorum cordibus inserit, qui eam, » etc. Mox Tholos., « dicere, scire, et intelligere, et loqui. »

(80) Vetus edit., « mente concipimus, et qui non valemus absque sermone in alterum sensum transferre, linguæ organum commovemus. » Exinde Regiæ liber, « et dentes quasi quoddam plectrum cordis collidentes, » etc.

(81) Editi plerique, « linguam quam palato, » etc.: emendamus a scriptis.

(82) Assentior Barthio, qui « arrigere » scripsit, pro « erigere, » quod hactenus obtinuerat.

(83) Olim erat, « et in veritate substantiam. »

solator manans de consolatore (84), Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens. Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est : « Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur. » Cui etiam simile de seipso Salvator ait : « Sicut audio, et judico⁶⁸ ; » et alibi : « Non potest Filius a se (85) facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem⁶⁹. » Si enim unus est Patri Filius, non juxta Sabellii dictum Patrem et Filium confundentis, sed juxta indiscretionem essentialis, sive substantiæ, non potest quidquam absque Patre facere, quia separatorum diversa sunt opera sed videns operantem Patrem, et ipse operatur, non secundo gradu, et post illum operans. Alia quippe Patris, alia Filii opera esse inciperent, si non æqualiter fierent. Scriptum est autem : « Quæ enim ille facit, » haud dubium quin Pater, « hæc eadem Filius similiter facit⁷⁰. » Quod si operante Patre (86) et Filio, non juxta ordinem, primi et secundi, sed juxta idem tempus operandi eadem et indissimilia, subsistunt universa quæ fiunt, et Filius non potest a semetipso quidquam facere, qui a Patre non potest separari, sic et Spiritus sanctus nequaquam separatus a Filio, propter voluntatis naturæque consortium, non semetipso creditur loqui, sed juxta verbum et veritatem Dei loquitur universa quæ loquitur. Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant, dicentis : « Ille me clarificabit » [*al.* glorificabit], id est, Paracletus ; « qui de meo accipiet. » Rursum hic, accipere [*al.* accipiet], ut divinæ naturæ conveniat intelligendum.

37. Quomodo ergo Filius dans, non privatur his [*al.* enim] quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere 144 quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendum [*al.* intelligendum] est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus sancti præter id

⁶⁸ Joan. v, 30, ⁶⁹ ibid. 19. ⁷⁰ ibid. ⁷¹ Joan. xiv, 9. ⁷² Joan. xiv, 15.

(84) Penes Gratianum est « procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manans, » etc. : rectius.

(85) Voculas « a se » ex Vatic. suffecimus, consentiente etiam Græco textu ἀπ' ἑαυτοῦ. Deinde vetus editio : « Si enim unum est Pater et Filius non juxta Sabellii dictum : » codices Vatic. et Regin. « Sabellii vitium. »

(86) Regin. ms., « Quomodo operante Patre, » rectius, et paulo post consentiente etiam Vatic., « eadem et similia subsistunt. »

(87) Iidem mss. cum veteri edit., « pandens ejus [*al.* eis] sublimitatem glorificationis et magnitudi-

nis, glorificat, » quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eandem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus sancti, quæ est Patris et Filii.

38. Quia ergo [*al.* enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare quam corpora, et Trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat, idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam, sed omne quod loquimur, κατὰ γρηγοριτικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. Glorificat itaque Filium Spiritus sanctus, ostendens illum et in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere et videre sunt digni, et splendorem substantiæ, et imaginem invisibilis Dei scire. Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus, ipse enim ait : « Qui videt me, videt et Patrem⁷¹. » Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiæ pervenire meruerunt, glorificat Unigenitum suum, ostendens ejus magnificentiam atque virtutem. Sed et ipse Filius tribuens Spiritum sanctum his qui se dignos ejus munere præparaverunt, et pandens sublimitatem [*al.* proprietatem] glorificationis, et magnitudinis ejus virtutem, glorificat illum (87). Deinde interpretationem inferens cum modo (88) dixisset, de meo accipiet, protinus subjecit : « Omnia quæ habet Pater, mea sunt ; propterea dixi, de meo accipiet et annuntiabit vobis⁷², » quodammodo loquens, Licet a Patre procedat Spiritus veritatis, et det illi Deus Spiritum sanctum petentibus se, tamen quia omnia (89) quæ habet Pater, mea sunt, et ipse Spiritus Patris meus est, 145 et de meo accipiet. Cave autem cum ista dicuntur ne grave labaris intelligentiæ in vitium (90), et putes rem aliquam esse, et possessionem, quæ a Patre habeatur ac Filio. Verum quæ habet Pater juxta substantiam, id est, æternitatem, immutabilitatem, incorruptionem, immutabilem (91) bonitatem de se et in se subsistentem, hæc eadem habet et Filius. Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, et quæcunque sunt Filii, hæc eadem et Pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, et sophismata a veritate pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia dicunt : Ergo et Pater est Filius, et Filius Pater. Si enim dixisset, omnia quæcunque habet Deus,

nis, glorificat, »

(88) Emendo ex Barthii conjectura, cum perpetram esset uno verbo « quomodo. »

(89) Ut sensus constet, voculam « illi » expungetum Regin. cod. « petentibus, æque tamen omnia, » etc.

(90) Malim quod in veteri edit. erat « ne prava intelligentia labaris in vitium, » cui fere concinit Regin. ms.

(91) Illud « immutabilem » abundat hic loci, nec in Reginæ ms. invenitur. Deinde verba, « Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, » ex mss. omnium consensu ac fide restituo.

mea sunt, haberet impietas occasionem confingendi, et verisimile videretur esse mendacium. Cum vero dixerit, « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » Patris nomine se Filium declaravit, paternitatem, qui Filius erat, non usurpavit, quanquam et ipse per adoptionis gratiam, multorum sanctorum sit Pater, secundum illud quod in Psalmis legitur, « Si custodierint filii tui ⁷³; » et iterum : « Si dereliquerint filii ejus legem meam ⁷⁴. » Sed in hoc sermone sensuque præposito, consequenter ea quæ diximus superius Patris esse, habet et Filius, et quæ Filii sunt, habet et Spiritus sanctus. Ait quippe, « de meo accipiet, propterea et ventura annuntiabit vobis. » Per Spiritum siquidem veritatis, sanctis viris futurorum scientia certa conceditur. Unde et prophetæ hoc eodem repleti Spiritu, prænuntiabant sensu (92), et quasi præsentia intuebantur, quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeque juxta ingenii nostri paupertatem de præsentis Evangelii capitulo dixisse sufficiat. Si quibus autem Dominus revelaverit, et in viciniam veritatis adducti sunt, magisque possunt cernere veritatem, disputationi illorum concedamus meliora, quibus ille suffragatur qui est Spiritus veritatis : et petimus eos qui lecturi sunt, ut ignoscant imperitiæ, studioque dent veniam, cupienti totum Deo offerre quod potuit, licet suam non quiverit implere voluntatem.

143 39. Proponamus et Apostoli ad Romanos Epistolæ testimonium quæque, nobis in illa videntur præsentis materiæ congruere ventilemus. « Ut justificatio, » inquit, « legis impleatur in vobis, qui non juxta carnem ambulatis, sed secundum spiritum. Qui enim juxta carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt : qui vero juxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiunt. Sapientia quippe carnis mors est : sapientia autem spiritus, vita et pax ; quoniam sapientia carnis inimica est Deo : legi quippe Dei non subjicitur ; neque enim potest. Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu : si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus est in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vivit propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ergo, fratres (93), debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini ; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore ; sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus : Abba,

⁷³ Psal. cxxxii, 12. ⁷⁴ Psal. lxxxviii, 31. ⁷⁵ Rom. viii, 4-17. ⁷⁶ Deut. vi, 5. ⁷⁷ Tob. iv, 16.

(92) Reginæ cod. « eodem repleti Spiritu, pronuntiabant et sensu. »

A Pater. Ipse enim Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quia sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes : hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi : si tamen compatimur, ut et conglorificemur ⁷⁵. » In præsentis Apostoli capitulo plurima de societate Spiritus, quam habet cum Patre et Filio demonstrantur. Ait quippe Apostolus justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his : non qui juxta carnem ambulant, sed juxta Spiritum. Juxta carnem ambulantes, eum qui per voluptates vitio carnis corpori copulatus, facit omnia quæ carnis sunt (*al.* esse) et corporis opera, apostolicus sermo descripsit (*al.* describit). Porro juxta Spiritum ambulantes eum, qui in præceptis legis Dei et Evangelii gradiens, spiritualium sequitur ordinem mandatorum. Siquidem sicut carnalium vitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare quæ corporum, sic e contrario spiritualium virtus est, semper cogitare de cælestibus et æternis, **147** et histractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia, illico morte sibi sociata, interficit eos qui juxta carnem gradiuntur et sapiunt : sapientia vero spiritus, mentis tranquillitatem, et pacem, et vitam habentibus se largitur æternam. Quam cum possederint omnes perturbationes et genera vitiorum, et ipsos quoque dæmones (qui hæc suggerere nituntur) habebunt sub pedibus suis. Sapientia ergo carnis cum morti juncta sit, inimica est Deo. Inimicos quippe eos reddit qui suis legibus vixerint ; contraria semper, et repugnans voluntati et legi Dei. Neque enim fieri potest, ut qui in sapientia carnis est, Dei præcepta custodiat, et voluntati illius subjiciatur. Quandiu servimus voluptatibus, servire Deo non possumus. Cum autem titillantem subjecerimus nostris pedibus luxuriam, totos nos ad spiritum transferentes, nequaquam fuerimus in carne, id est, in carnis passionibus, tunc subjiciemur Deo. Neque enim de carne hac in qua vivimus, et in cujus vasculo nostra anima continetur, Apostoli sermo est quia omnes sancti, corpore et carne circumdati, placuerunt Deo ; sed ad id potius quod contra Dei præceptum ex humana societate perpetratur, de quibus est : « Diliges Dominum Deum tuum ⁷⁶; » et : « Quod tibi non vis fieri ⁷⁷, » etc. Vos autem, ait, haud dubium quin discipuli Christi, qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam et pacem (94) ;

D non estis in carne, id est, in carnis operibus, neque ejus opera perpetratis, siquidem Spiritum Dei habetis in vobis. Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est, deducens et copulans eum qui in se habuerit, Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. »

40. Rursum in præsentis discimus societatem quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad

(93) Deerat « fratres, » quod e mss. suffecimus.

(94) Erat « et vitam pacis, » dissentientibus mss.

Christum. Sed et in Epistola Petri, Spiritus sanctus esse Christi Spiritus comprobatur: « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes, » id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior, « in quod, et quale tempus (95) significabat is, 148 qui in eis erat Spiritus Christi, testificans in Christo passiones, et ea quæ post erant secutura decreta: in quibus revelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant ea quæ nunc annuntiata sunt vobis per Spiritum sanctum 78. » Iste autem Spiritus sanctus dictus est et Spiritus Dei, non in præsentem tantum sermone, sed et in aliis locis compluribus, ut ibi: « Ea quæ Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei 79. » Deinde sequitur post hoc quod ait: « Si quis autem Spiritum Dei non habet, hic non est ejus; » et infertur: « Si autem Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo: quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est, et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus. « Si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum. Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens: Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. Unde scribitur: « Nescitis quia templum Dei estis, et in vobis habitat Spiritus Dei 80? » Et in Joannes Epistola: « In hoc cognoscitur Deus habitans in quibusdam, cum manserit in eis Spiritus quem dedit 81. » Ex quibus omnibus indissociabilis atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur.

41. Cum ergo ait: « Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, » nequaquam vitiiis laciviæque deserviens, sed (96) mortificatum peccato, non commovetur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverunt, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam sive correctionem operum virtutum immortalium. sive fidem Jesu Christi (97) in his qui juxta fidem illius conversantur. Deinde Apostolus alio syllogismo conjuncto utitur, quod significantius dialectici $\epsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\gamma\epsilon\tau\alpha\iota$ vocant. 149 et ait: « Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mor-

78 I Pet. I, 41, 12. 79 I Cor. II, 44. 80 I Cor. III, 46.

(95) Iterum vitiose erat, et nullo sensu « in quo ait, quale tempus, » etc., neque ut Scripturæ locus scriberetur, ut alia menda interpunctionis, etc., quibus totus scabebat hic liber, dissimulemus.

(96) Vatic. « si » pro « sed. » Ut sensus tamen utcunque constet cum superiori Apostoli sententia, verbum aliquod supplendum est, puta, « illud intelligit quod nequaquam, » etc., aut quid simile.

(97) Vide num isthæc sit præferenda Reginæ codicis lectio: « Christus, suis qui sua corpora mortificaverunt per præsentem Spiritum, vitam ostendit per justitiam operum, sive per correctionem vitiorum mortalium, sive per fidem Jesu Christi, » etc.

(98) Ita ferunt vetus editio et Reginæ ms., antea

tuis, habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum suum in vobis: » nonne tibi videtur dicere, quia si Spiritus ejus qui suscitavit Christum Jesum, id est, qui ejusdem Jesu Christi Spiritus est, habitat in vobis: consequenter vivificabuntur et mortalia corpora vestra cum immortalibus animabus (98) ab eo qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, principem et primogenitum resurrectionis? Et quibus tale tantumque divinitus per Spiritum munus indultum est, debitores sumus Spiritui, non carni, ut juxta eam vivamus. Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte quæ peccatum sequitur. « Peccatum quippe cum consummatum fuerit, generat mortem, » secundum Jacobum 82. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit. Separatur enim jam a vita, quæ in sapientia Spiritus collocata est 83.

42. Si quis autem transenderit vitam carnis et Spiritu opera carnis mortificaverit (99), vivet beata æternaque vita relatus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. « Si enim, » inquit, « juxta carnem vixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis; » et in consequentibus « Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. » Rursus refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: « Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore, » id est, non similitudine servorum, metu et terrore pœnarum vos abstinete a vitiiis, quia habetis vobis datum (1) a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum, qui ipse Spiritus, et Dei, et Christi, et veritatis dicitur atque sapientiæ. Si autem Spiritus iste adoptat in filios Dei eos, quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia ejus intelligentiam derelinquo.

150 Porro in hoc adoptionis Spiritu clamant qui habuerunt illum Patrem Deum, sicut ostendit sermo dicens: « In quo clamamus: Abba, Pater: » ipso Spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium præbente participatione sui, quod a nostro Spiritu possidetur, quia filii Dei sumus. Cui consequens est Deum quidem quasi patrem, hæreditarias nobis divitias contulisse (2), spiritualia dona; Christi vero cohæredes nos esse, eo quod fratres ejus per gratiam et benignitatem ipsius appellamur. Erimus au-

81 I Joan. IV, 43. 82 Jac. I, 45. 83 Ezech. XVIII, 20.

erat « cum immortalium animabus. » Mox eadem vetus edit. « primogenitum illum resurrectionis ostendens. Quare et quibus tale, » etc.

(99) Est Reginæ codicis integrior lectio hæc et concinnior. Antea erat tantummodo « transenderit vitam carnis, et Spiritu opera carnis mortificaverit. »

(1) Vat. « abstinete a vitiiis, qui habetis vobiscum datum, » etc., deinde « qui ipse Spiritus Filii et Christi, et veritatis, » etc.

(2) Cod. Reginæ « qua a nostro spiritu possidetur, » et paulo post cum veteri quoque editione, « quasi patrem hæreditari a nobis, Christi vero cohæredes, » etc., absque illis, « divitias contulisse spiritualia dona. »

tem hæredes Dei, cohæredes autem Christi si compatiamur, ut et conglorificari ei ex passionum societate mereamur.

43. Verum quia et hoc juxta id quod potuimus edissertum est, proponamus prophetæ capitulum quædam de Spiritu sancto continens, ut non solum de Novo, verum etiam de Veteri Testamento super ejus fide intellectuque doceamur. Nam et superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post adventum Domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis videlicet et prophetis, Spiritus sancti gratiam fuisse versatam, et eos diversis charismatibus virtutibusque complese. Quomodo enim unius Dei et Unigeniti ejus gratiam possidentes, tam hi qui ante, quam etiam illi qui post adventum ejus, justitiæ erexere vexillum, veritatis sunt scientiam consecuti; sic et Spiritus sancti gratiam possidebunt, quia inseparabilem a Patre et Filio esse, Spiritum sanctum in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: « Misericordiæ Domini recordatus sum, et virtutis ejus in omnibus quæ retribuit nobis. Dominus judex bonus domui Israel, inferens nobis juxta misericordiam suam, et juxta multitudinem justitiæ suæ. Et dixit: Nonne populus meus filii et non prævaricabunt (3). Et factus est illis in salutem ex omni tribulatione eorum; non legatus, neque angelus, sed ipse salvavit eos, eo quod dilexerit eos, et pepercerit eis. Ipse redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit eos 151 in omnibus diebus sæculi. I si vero non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum ejus; et conversus est eis ad inimicitiam. Ipse debellavit eos et recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ovium, qui posuit in eis Spiritum sanctum, congregans dextera Moysen 84. »

44. Qui frequenter Dei adepti sunt beneficia scientes gratia magis, et misericordia ejus, quam propriis ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu, et animo concordantes loquuntur. « Misericordiæ Domini recordatus sum. » Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moyse dona susceperint, gratias referunt, et cum misericordia, etiam virtutum Domini recordantur, sive mirabilium, quæ crebro pro eis fecit in populis, sive profectuum animæ, quibus per legem, et prophetas, et præcepta ejus salubria eruditi sunt. Siquidem in Scripturis nomen virtutis utrumque significat. Re-

⁸⁴ Isa. LXIII, 7-12. ⁸⁵ II Tim. IV, 8. ⁸⁶ Joan. XVII, 11. ⁸⁷ Marc. X, 48. ⁸⁸ Psal. X, 8. ⁸⁹ Thren.

(3) Erit operæ pretium insignem istum Isaïæ locum recollere ad Græcum exemplar, ad cujus fidem nonnulla emendavimus. Pro « Nonne populus meus filii? erat negandi sensu. « Non populus meus filii, » contra mss. Reginæ et Vaticani fidem. Græcus quoque Οὗτος ὁ λαός μου, etc.

(4) Vetus editio, « et sensu mundo cernenti Deum. »

(5) Vitiose et contra mss. fidem antea erat « Dominum. » Hæc porro nominis Israel etymologia, sive νοῦς ὁρῶν θεόν, Græcis præcipue arrisit, Olympiodore in cap. I Ecclesiaste. Leontio *De sectis*, Theophani Cerameo aliisque. E. Latinis apud Opta-

cordari autem se misericordiæ et virtutum ejus, inquiunt, in omnibus quæ retribuit eis, non juxta justitiam suam, sed juxta misericordiam et bonitatem ejus, qui est judex domui videnti, et sensui mundo corde cernenti Dominum (4). Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israel, id est, *mens videns Deum* (5). Licet enim tormenta, et, cruciatus judex nonnunquam inferat judicium merentibus, tamen qui causas rerum altius intuetur, videns propositum bonitatis ejus, qui cupit corrigere peccantem, bonum illum constitetur, dicens: « Inferens [*al. inferas*] nobis juxta misericordiam suam. » Si enim iniquitates eorum quos judicat attendat Dominus, quis sustinebit? Porro quia apud Dominum propitiatio est, Dominus videlicet noster atque Salvator infert nobis secundum misericordiam suam, omnia quæ nos provehant ad salutem. Inferens quoque juxta misericordiam suam, et hoc faciens in judicio (6), cum justitia nobis tribuit, quæ admista misericordiæ bonitate largitus est.

152 45. Arguendus est ex præsentis capitulo (7) hæreticorum error, qui bonitatem a justitia separantes, alium Deum bonum, alium justum finxerunt. Ecce enim in præsentiarum ipse est Deus, et bonus, et judex, et juxta misericordiam suam justitiamque restituens, et pariter bonus justusque subsistens. Frustra igitur iniquum dogma simulantes, bonum Deum Evangelii, et Veteris Testamenti justum esse defendunt (8), quia et in plurimis aliis locis, et nunc in prophetæ sermone, « judex bonus » scribitur Deus, et e contrario quod nolunt, in Pauli apostoli Epistola (qui certe Novi Testamenti prædicator est) Deus justus judex refertur. « Reposita est mihi, » inquit, « corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex 85. » Idem est ergo, licet nolint, Novi et Veteris Testamenti Deus, visibilium et invisibilium conditor, Salvatore etiam in Evangelio justum et bonum Patrem liquido attestante: « Pater juste, mundus te non cognovit 86. » Et in alio loco: « Nemo bonus, nisi unus Deus 87. » Sed et in veteri lege alibi justus, alibi bonus dicitur Deus. In Psalmis, « Justus Dominus, » inquit, « et justitias dilexit 88. » Et contrario in Jeremia, « Bonus Dominus his qui sustinent eum 89. » Rursus in Psalmis: « Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde 90. » Et hæc quidem e latere contra hæreticos

11. ⁸⁷ Marc. X, 48. ⁸⁸ Psal. X, 8. ⁸⁹ Thren.

tum Milevitanum invenias lib. II, in fine, et Hieronymum quoque ex aliorum sensu. Qui autem ex ea voce ΚΑΤΩ extundi possit, alibi diximus.

(6) Verba « et hoc faciens » in Reginæ mss. expunguntur: mox Vatic., « nobis tribuit, quia eo juxta misericordiæ bonitatem largitus est. »

(7) Hinc tertium librum auspiciantur editores alii, qua de re supra diximus in præfixa Admonitione. Absonum vero est maxime, quod a media Isaïæ loci expositione inceperint.

(8) Reginæ liber, « bonum de Evangelio, et de veteri Testamento justum esse defendunt. »

strictim dicta sunt. Tempus autem est, ut propositum prophetæ ordinem prosequamur, qui ita contextitur: « et dixit, » haud dubium quin Dominus: « Nonne populus meus filii, nec prævaricabuntur⁹¹? Non erant, inquit, similes his qui generati sunt et exaltati, et eum qui genuit illos, despexere. « Et factus est eis in salutem⁹², » id est illis de quibus Dominus ait: « Nonne populus meus filii, et non prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non prævaricati sunt, nec spreverunt Patrem, eis factus est in salutem: vel ob id ipsum quod appellati sunt filii, causa eis salutis effectus est. Quæ salus a Christo Domino contributa, angeli quoque ad pastores voce firmatur, dicentis: « Ecce evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: quia natus est **153** vobis (9) hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David⁹³. » Ipse factus est cunctis, qui in eum credunt, occasio salutis æternæ, et ipse est Salvator mundi, qui venit quærere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus sanctorum canit⁹⁴: « Deus noster, Deus salvandi (10). »

46. Quia igitur Deus erat, qui salutem præbebat æternam, dictum est, « Non legatus, neque angelus. » id est non propheta, non patriarcha, non legislator Moyses salvavit eos. Omnes enim quos nominavi, poterant ad Dominum fungi legatione pro populo. Denique Moyses, interpellans eum pro delinquente plebe, ait: « Si dimittis eis peccatum eorum, dimitte⁹⁵. » Sed obsecravit veniam quadraginta diebus jejunans, et misericordiam Dei animæ afflictione provocans. Nemo autem de horum numero legatorum potest esse salvator, indigens et ipse eo, qui salutis largitor verus est. Nam si angeli, quanquam spiritus sint, et ad diversa propter eos qui salutem accepturi sunt, ministeria mittantur, non sunt tamen auctores salutis, sed eum qui fons salutis est, interpretantur et nuntiant. Unde dictum est, « non legatus, neque angelus, sed ipse Dominus salvavit eos. » Non propter aliud quid, sed propter id, « quod diligeret eos, et parceret eis. » Parcere autem dicitur, quasi creaturis suis, juxta illud quod alibi scribitur: « Parce autem omnibus, Domine amator animarum, quia tuæ sunt, neque enim odies quos fecisti⁹⁶. » Quapropter et pro eorum salute proprio Filio non parcens Pater, tradidit eum in mortem, ut per mortem Filii sui destructo eo qui habebat mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes qui ab eo captivitatis vinculo tenebantur. Unde subjicitur: « Ipse autem redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit illos. » Suscipit enim exaltatque salvatos, et redemptos in sublime tollit virtutum alis, et eruditione et scientia veritatis, non ad unum tantum, et alterum diem, sed in omnibus diebus æternitatis, habitans in eis, et cum eis, et usque ad

⁹¹ Isa. 1, 3. ⁹² Psal. cxvii, 14. ⁹³ Luc. 11, 10. ⁹⁴ Psal. lxxvii, 24. ⁹⁵ Exod. xxxii, 31. ⁹⁶ Sap. xi, 27.

(9) Vatic. « Evangelium magnum, et natus est vobis, » Græco ipso textu dissentiente.

(10) In ms. Tolos., « Deus, Deus, Deus salvandi. »

A consummationem sæculi vitam eis tribuens, salutisque auctor existens. Omnibus autem diebus sæculi illuminans corda eorum, non sinit eos in tenebris ignorantiae, et errore versari. Et hoc puto esse quod scriptum est, « in omnibus diebus » exaltari eos.

154 47. Quia vero mutabiles, et ad vitia sponte labentes, post tanta beneficia Deo fuerunt increduli, et præcepta illius reliquerunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum Dei, qui eis multa bona largitus est in peccatum simile corruerunt, his qui postquam geniti sunt, et exaltati, spreverunt Patrem suum. Vel certe nunc ipsi describuntur, qui et ante descripti sunt, siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos: « Dereliquisti Dominum, et ad iracundiam concitasti Sanctum Israel, » et nunc, quod « ipsi non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus. » Ex præsentis ergo loco societas Spiritus ad Dominum ostenditur. Qui dereliquit Dominum et est incredulus, et ad iracundiam provocat Sanctum Israel, et exacerbat Spiritum sanctum ejus. Eadem indignatio super peccatoribus tam ad Spiritum sanctum, quam ad Sanctum Israel refertur. Unde et in consequentibus similibus copula Trinitatis ostenditur dicente Scriptura, Dominum ad inimicitias esse conversum, his qui exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus, et tradidisse eos sempiterno cruciatui, postquam non sermone, sed rebus in sanctum ejus Spiritum blasphemaverunt. Ipse igitur qui « eis conversus est ad inimicitiam, debellavit eos, » et subiecit multiplicibus longisque cruciatibus, ut nec in præsentis tempore, nec in futuro consequantur veniam peccatorum. Exacerbaverunt enim Spiritum sanctum ejus, et blasphemaverunt in illum.

48. Si autem volueris hoc de Judæis intelligere, qui crucifixerunt Dominum Salvatorem, et idcirco exacerbaverunt Spiritum sanctum, id quod scriptum est, « ipse debellavit eos, » ad illam est intelligentiam referendum, quod Romanis traditi sunt, quando venit super eos ira Dei in finem. In universo enim orbe cunctisque regionibus soli exules patriæ, in terra vagantur aliena, non urbem antiquam, non sedes proprias possidentes, id quod prophetis et Salvatore suo fecerunt, receperunt. Quia enim sanguinarii, et vesano semper furore capti (11), non solum prophetas occiderunt, **155** lapidaveruntque eos qui ad se missi fuerant, sed ad impietatis culmen egressi, Dominum Salvatorem, qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras, prodiderunt et crucifixerunt, propterea expulsi sunt urbe quam prophetarum et Christi cruore maculaverunt. Secundum igitur hunc sensum debellatos eos a Domino intelligere debemus, non ad breve tempus, sed

(11) Duo mss. Vatic. et Reg. cum veteri editione, « furore raptati. »

ad omnē futurum sæculum usque ad consummationem mundi (12). Quippe (ut diximus) profugi atque captivi, in universis aberrant nationibus, non urbem, non regionem propriam possidentes. Attamen quia naturaliter benignus est et misericors is qui eos debellaverat, tribuit eis locum pœnitentiæ, si velint ad meliora converti. Unde et dicitur, « recordatus est dierum sæculi (13). » Recordatus enim temporum futurorum, clausam januam aliqua eis ex parte reseravit, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel (qui hac fuerit dignus appellatione) salvetur. Licet enim in id temeritatis eruperint, ut eum qui propter eos missus fuerat, interficerent, dicentes : « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros ⁹⁷, » tamen Deus suscitavit eum de terra, in cujus corde tribus diebus et tribus noctibus fuerat commoratus : pastorem ovium suarum. Siquidem ita contextitur « qui eduxit de terra pastorem ovium suarum. »

49. Quod vero pastor ovium Deus, qui nunc prophetali sermone describitur, Dominus sit, manifestius in Evangelio discimus, ipso Salvatore testante « Ego sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis ⁹⁸. » Et iterum : « Oves meæ vocem meam audiunt ⁹⁹. » Post hæc omnia propheta (14) ait, « Ubi est qui posuit super eos Spiritum sanctum ? » Admiratur quippe de quanta felicitate ad quanta miseria pervenerint. Et quodam modo loquitur (15) : Qui eos redemerat, qui posuerat in illis Spiritum sanctum suum, habitans cum eis, ubi nunc est ? quo abiit ? Dereliquit eos, quia ipsi prius dereliquerunt et ad iracundiam provocaverunt Sanctum Israel. Posuerat autem **156** dudum in eis Spiritum sanctum Deus, cum adhuc boni essent, et præceptis ejus obsequi niterentur, illis enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur, qui, vitiis derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant. Quod si paulatim negligentia subrepente cœperint ad pejora confluere (16), concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum, et eum qui illum dederat, convertunt ad inimicitias. Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait, « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem ¹. »

50. Itaque qui spernit, sive quod melius habetur

⁹⁷ Matth. xxvii. 15. ⁹⁸ Joan. x, 11. ⁹⁹ ibid. 27. ¹ Jos. i. 43, 45. ² II Cor. iii, 14. ³ Luc. xvi, 29. ⁴ I Thess. v. 7. ⁵ Isa. lxx, 24. ⁶ Isa. xlii, 4. ⁷ Psal. xcvi, 4. ⁸ Psal. cxvii, 46.

(12) Erat præfixo puncto, « Usque ad consummationem quippe mundi, ut diximus, » etc., quæ castigantur a mss.

(13) Vitiosa methatesi obtinebat in editis « aliqua ex eis parte. » Scripti emendant.

(14) Ita in mss. frequenter « propheta » in recto scribitur Græcorum more, unde sediti supine admodum « prophetis » legunt. Est autem Isaias, in cujus expositione loci perseverat.

(15) Perperam editi, quin etiam mss. « et quomodo loquitur ? » Tum vetus editio, « qui eos redemerat, qui exaltaverat, qui posuerat, » etc.

(16) Minus recte editi, « negligentia suggerente cœperit ad pejora confluere. »

A in Græco, « qui prævaricatur (17), non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. Nam in his sermonibus Deus vocane per fidem in sanctificationem, id est ut sancti Spiritus fierent credentes (18), dedit eis Spiritum sanctum. Et quandiu præcepta Dei servarunt, permansit in eis Spiritus sanctus, quem acceperunt. Quando vero amore lubrico (19) corruerunt, et ad immunditiam sunt delapsi, spreverunt, sive prævaricati sunt Dominum, qui dederat eis Spiritum sanctum, ut non immunditiæ deseryrent, sed ut sanctificarentur. Unde pœnas luent qui ista commiserunt, non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum, qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Isaiæ discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum : « Spiritus meus in te est, et verba mea dedi in os tuum ². » Ostenditur enim ex sermone præsentis, quod qui acceperit Spiritum Dei, simul sum eo et verba Dei possideat, sermones videlicet scientiæ et sapientiæ. Necnon et in alio loco ejusdem prophetæ Deus loquitur : « Dedi Spiritum meum super eum ³. » Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat, sive illum illustrem virum, et myteriorum Dei initiatorum, de quo ad Jesum filium Nave Dominus ait : « Moyses **157** famulus meus ⁴, » sive Legem suam, quæ in Veteri scripta est Instrumento. Nam crebro legisse me memini Moysen appellatum esse pro lege, ut in Apostolo : « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moyses ⁵. » Et Abraham ad divitem in suppliciis constitutum, « Habent, » inquit, « Moysen et prophetas ⁶. » Et certe liquido comprobatur ibi Moysen, non supradictum virum significatum esse, sed legem.

51. Porro quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi Dominus et Salvator noster ? Ipse est enim dextera Patris, per quem salvat et exaltat et facit virtutem, sicut alibi de Deo dicitur : « Salvavit sibi (26) dextera sua, et brachium sanctum ejus ⁷. » Et rursum : « Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me : non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini ⁸. » Et certe vocem hanc ex persona Dominici Hominis (21) proferri, quem unigenitus Filius Dei assumere dignatus est ex virgine,

D (17) Al. « prævaricantur, » in Græco ἀπερρήσασθαι. (18) Vetus edit. « idem ut sanctificaret credentes. » (19) Vatic. « vitio lubrico : » vetus edit., « vitiorum, » etc.

(20) Iidem libri, « salvavit ei. » Græc., ἔσωσεν αὐτόν

(21) Displicuit olim nonnullis Patribus dici Salvatorem « Dominicum Hominem. » quo sermone separari hominem a Domino, et Christum dividi nova quapiam subtilitate suspicabantur. Revera Apollinaristarum propria erat isthæc loquendi formula, quam Gregorius Nazianzenus epist. 4 ad Cledonium reprehendit. Hinc etiam excogitata Rufino contra Hieronymum fabula, quam ipse Apol. lib. ii recitat,

ex ipso loco manifeste comprobatur, quia ipse est dextera Dei, sicut scriptum est in Actibus apostolorum, quod factus sit ex semine David secundum carnem, genitus de Virgine, superveniente in eam Spiritu sancto, et virtute Excelsi obumbrante eam. De quo David prophetavit in Spiritu, quod a mortuis resurgens, assumptus sit in cœlos, dextera Dei sublevatus (22). Scribitur ibi autem in hunc modum: « Prævidens idem David locutus est de resurrectione Christi, quoniam non derelictus (23) in inferno, neque care ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum suscitavit Deus, cui nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei elevatus, et repromissionem Spiritus sancti accipiens a Patre, effudit hoc donum in nobis, quod vos videtis et auditis, neque enim David ascendit in cœlos. » Nulli quippe dubium, exaltatum dextera Dei, et ab inferis resurgentem esse Dominum Jesum, sicut ipse Scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit a mortuis dicit: « Ego dormivi et somnum cepi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me ¹⁰. »

52. Ipse ergo sermone Dei (24) assumptus in cœlum, elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur, et accepisse repromissiones Spiritus sancti a Patre, et effudisse illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia Dei. Nam et Dominicus Homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangeliiis scribitur: « Jesus ergo repletus Spiritu sancto, egressus est a Jordane ¹¹; » et in alio loco: « Reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam ¹². » Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico Homine, qui totus Christus, unus est Jesus filius Dei (25), sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem, quasi de altero secundum naturam Dei, et hominis disputetur, et quia Deus Verbum unigenitus Filius Dei, neque immutationem recipit, nec augmentum, siquidem ipse est honorum omnium plenitudo.

⁹ Act. II, 31-34. ¹⁰ Psal. III, 6. ¹¹ Luc. IV, 71. ¹² I Thess. V, 23. ¹³ Joan. XVII, 17. ¹⁴ Luc. XVIII, 19.

« quod Athanasii librum, ubi Dominicus Homo scriptus est, Apollinaristæ ad legendum acceptum ita corruerunt, ut in litura id quod raserant rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed a Hieronymo additum putaretur. » Denique Augustinus cum ea locutione usus esset lib. LXXXIII, quæst. 36, eam postmodum emendari voluit lib. I *Retractat.*, c. 19, quia eam Christus sit Dominus, improprie Dominicus diceretur, quasi significaretur illam non esse Deum, et Dominum, sed Dominicum, hoc est suppositum humanum unitum Domino, seu supposito Domini, quare duo supposita in Christo fingerentur, ut Nestorius blasphemavit. Nihilominus eam vocem alii potissimum Græci absque ulla dubitatione usurpant. S. Gregorius Nysseus Orat. secunda de S. Stephano δ. μὲν γὰρ Κυριακὸς ἀνθρώπος τοῦ Σωτῆρος, « Dominicus homo Salvatoris. » S. quoque Epiphanius in *Ancorato* n. 95, aliique. E Latinis Cassianus Collat. II, cap. 13. « Homo, » inquit, ille Dominicus, qui redemit humanum genus. » Est autem illis, ut et præsentibus Didymi loco, cujus gratia hæc scribo, illa adhibenda expositio S. Thomæ III part., quæst. 16, art. 3:

53. Satis abundeque de prophetæ testimonio disputatum est, nec ad reliqua pergamus, ut quomodo scimus quod (26) Pater et Filius sanctos et bonos sui communicatione perficiunt: sic sanctus quoque Spiritus participatione sui bonos efficiat sanctosque credentes; et ex hoc etiam unius cum Patre et Filio substantiæ esse doceatur. Dicitur in Psalmis ad Dominum: « Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam ¹³. » Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse, « Spiritus sanctus tuus. » Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus spiritus appellatur: « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere ¹⁴. » Quod autem Pater sanctificet. Apostolus scribit, dicens, ¹⁵: « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos (27). » Et Salvator ait: « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas ¹⁶. » Perspicuus dicens: In me (qui Verbum tuum sum, et veritas tua) sanctifica illos fide et consortio mei. Dicitur est et alibi bonus Deus: « Nemo bonus, nisi unus Deus ¹⁷. » Superius quoque ostendimus quoniam Filius sanctificet, Paule in eadem verba congruente: « Etenim qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes ¹⁸. » Sanctificantem significans Christum, et sanctificatos eos, qui possunt dicere, « Factus est nobis sapientia ex Deo Christus, et justitia, et sanctificatio ¹⁹. » Appellatur siquidem et Spiritus sanctificationis. Unde et ad eum dicitur: « Et omnes sanctificati sub manibus tuis, et sub te sunt. » Bonus Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est, et de eo legimus: « Confitemini Domino, quoniam bonus. » Confiteantur illi autem qui ab eo aut veniam obsecrant peccatorum aut gratias referunt ejus clementiæ pro indultis beneficiis. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere, sanctificat, ut superius jam demonstratum est, quando ostendimus eum participabilem et a multis simul capi posse. Et nunc in præsentibus Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo

¹³ Luc. VIII, 55. ¹⁴ Psal. CXLII, 40. ¹⁵ Esdr. IX, 20. ¹⁶ Hebr. II, 44. ¹⁷ I Cor. I, 30. ¹⁸ Psal. CXVII, 4.

« Homo Dominicus nonnulla ratione potest defendi, quia scilicet potest aliquis dicere, quod dicitur Homo Dominicus ratione humanæ naturæ, quam significat hoc nomen homo, non autem ratione suppositi. »

(22) Vatic., « Dei in dexteram sublevatus: » haud recte.

(23) Vetus edit., « derelicta in inferno anima ejus: » paulo infra voces, « donum in nobis, » desiderantur

(24) Eadem, « Iste ergo qui surgens a mortuis, sermone Dei, » etc.

(25) Absunt a veteri editione isthæc, « qui totus Christus unus est Jesus Filius Dei. » Certe ne « Dominicus homo » Apollinariorum sensu accipiatur, addita sunt, a Didymone, aut Hieronymo, an ab aliis non judico. Recole notam superiorem 24.

(26) Voculæ « scimus quod » in Vaticano et veteri edit., desiderantur. Mox Reginæ cod. « bonus efficit suos credentes. »

(27) Vatic., « vos per omnia. » cum Vulgata Græc. ὑμᾶς ὁλοτελεῖς.

quod ait: « Debemus autem et nos gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Domino, quia elegit Deus nos primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus sancti, et fide veritatis²¹. » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur in Spiritu, cum in sanctificatione Spiritus, fides pariter, et veritas possidentur (28).

54. Quia ergo recte, et pie, et ut se veritas habet, hæc diximus, sanctificationis, bonitatisque vocabulum, et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum 160 æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi: « Spiritus est Deus²²: » et Filius Spiritus (29): « Dominus, » inquit, « Spiritus est²³. » Spiritus autem sanctus, semper Spiritus sancti appellatione censetur, non quod ex consortio tantum nominis Spiritus cum Patre ponatur et Filio, sed quod una natura, unum possideat et nomen. Quia vero Spiritus vocabulum multa significat, enumerandum est breviter quibus rebus nomen ejus aptetur. Vocatur spiritus et ventus, sicut in Ezechiele: « Tertiam autem partem disperges in spiritum²⁴: » hoc est, in ventum. Quod si volueris secundum historiam illud sentire, quod scriptum est, « In spiritu violento conteres naves Tharsis²⁵, » non aliud ibi spiritus, quam ventus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, ut sciret violentias spirituum; non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus, et quibus causis eorum natura subsistat. Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola: « Quomodo corpus tuum (30) sine spiritu mortuum est, » et reliqua²⁶. Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, » inquit, « Jesu, suscipe spiritum meum²⁷. » Illud quoque quod in Ecclesiaste dicitur: « Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, et spiritus jumenti descendat deorsum²⁸? » Considerandum utrumnam et pecudum animæ spiritus appellentur. Dicitur etiam excepta anima, et excepto spiritu nostro, spiritus alius (31) quis esse in homine, de quo Paulus scribit: « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est²⁹? » Si enim voluerit contendere quispiam animam hic significari in spiritu, quis erit homo cujus cogitationes, et arcana, et secreta cordis occulta nesciat homo (32)

A nisi spiritus ejus, quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est.

161 55 Quod si arguta nititur fraude subrepere, de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Siquidem ita scriptum est: « Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo, scit, nisi Spiritus Dei³⁰. » Quomodo enim alius est homo, alius est Deus, sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo: quem Spiritum sanctum frequenter ostendimus. Sed et in alio loco idem Apostolus a nostro spiritu Spiritum Dei secernens, ait: « Ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro³¹, » hoc significans, quod spiritus Dei, id est Spiritus sanctus, testimonium spiritui nostro præbeat: quem nunc diximus esse Spiritum hominis. Ad Thessalonicenses quoque: « Integer, » inquit, « spiritus vester, et anima et corpus³². » Sicut enim alia est anima, et corpus aliud: sic et aliud est spiritus ab anima, quæ suo loco specialiter appellatur. De quo et oravit [al. orat], ut integer cum anima servetur et corpore, quia incredibile est, atque blasphemum, orare Apostolum, ut Spiritus sanctus integer servetur, qui nec imminutionem (33) potest recipere, nec profectum. De humano ergo, ut diximus spiritu in hoc Apostoli sermo testatus est.

56. Appellatur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet Scriptura angelos et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi: « qui facis [al. facit et suos] angelos tuos spiritus³³; » et alibi: « Nonne omnes sunt administratores spiritus³⁴? » Puto ad hunc sensum et illud referri, quod in Actibus apostolorum scribitur: « Spiritus Domini rapuit Philippum, et non amplius eum vidit eunuchus³⁵, » id est angelus Domini in sublime elevans Philippum, transtulit illum in alium locum. Rationales quoque aliæ creaturæ, et de bono in malum sponte propria profluentes, spiritus pessimi, et spiritus appellantur immundi; sicut ibi: « Cum autem spiritus immundus exierit ab homine; » et in consequentibus: « Assumit septem alios spiritus nequiores se³⁶. » Spiritus quoque dæmones in Evangeliiis appellantur. Sed et hoc notandum, numquam simpliciter spiritum, sed cum aliquo additamento spiritum significari contrarium, ut spiritus immundus, et spiritus 162 dæmonis: hi vero qui sancti sunt spiritus, absque ullo additamento spiritus simpliciter appellantur.

²¹ II Thess. II, 12. ²² Joan. IV, 24. ²³ II Cor. III, 17. ²⁴ Ezech. V, 2. ²⁵ Psal. XLVII, 8. ²⁶ Jac. II, 26. ²⁷ Act. VII, 58. ²⁸ Eccle. III, 21. ²⁹ I Cor. II, 11. ³⁰ I Cor. II, 10. ³¹ Rom. VIII, 16. ³² I Thess. V, 23. ³³ Psal. CIII, 4. ³⁴ Hebr. I, 14. ³⁵ Act. VIII, 39. ³⁶ Matth. XII, 43-45.

(28) Reginæ liber, « in sanctificatione Spiritus Pater et veritas possidentur. »

(29) Pessime acceptos duos hosce Scripturæ textus ita restituo ac distinguo. Erat in altera « Dominus, » vel « Domini, spiritus ejus » pro « est. »

(30) Alium ab isto e Jacobi Epistola locum substituit Reginæ cod.; hunc nempe, cap. IV, 5: « Ad invidiam concupiscit Spiritus qui habitat in vobis: » subditque, « Spiritus enim nihil aliud, » etc. In eo qui exhibetur vocem « tuum » non habet Vatic.

tiber, neque ipse Jacobi textus.

(31) Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legebant « et excepto Spiritu sancto, spiritu alius, » etc. Substitui « spiritui nostro, » ad codicis Reginæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum.

(32) Vatic. et Reginæ cod., « nesciat alius homo. »

(33) Sic lego ex veteri editione; in aliis enim erat « immutationem. »

57. Secundum quoque quod nomen spiritus, et voluntatem hominis, et animi sententiam sonet. Volens quippe Apostolus virginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait: « Ut sit sancta corpore et spiritu³⁷; » voluntatem spiritu et corpore opera significans. Considera utrum hoc ipsum in Isaia sonet, quod scriptum est: « Et scient, qui spiritu errant, intellectum³⁸. » Qui enim errore iudicii alia pro aliis bona [al, bono studio] existimant, accipient intellectum, ut corrigatur error illorum, et pro pravis ea quæ recta sunt eligant. Necnon et illud: « Una fortitudo spiritus vestri³⁹ [al, nostri], » vide an id ipsum ostendat. Et super omnia vocabulum spiritus altiore et mysticum in Scripturis sanctis significat intellectum, ut ibi: « Littera occidit, spiritus autem vivificat⁴⁰; » litteram dicens simplicem, et manifestam juxta historiam narrationem; spiritum vero, sanctum et spirituale nosse (34) quod legitur. In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus, et non in carne confidentes⁴¹. » Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt, auferentes omne ejus superfluum, quod generationi proximum est, et amicum, hi vere (35) spiritu circumcisi sunt, in occulto Judæi, et veri Israelitæ, in quibus non est dolus. Qui transcendentem umbras et imagines Veteris Testamenti, cultores veri adorant Patrem in spiritu et veritate⁴²: in spiritu, quia corporalia et humilia transcendunt; in veritate, quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venire substantiam: et ut jam diximus, humili et corporea verborum simplicitate contempta, ad spiritualem legis notitiam pervenerunt.

58. Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi. Nonnunquam autem Spiritus, et Dominus noster Jesus Christus, id est, Dei Filius appellatur. « Benignus siquidem est Spiritus sapientie⁴³. » Et 1° 2° in alio loco: « Dominus autem Spiritus est⁴⁴, » ut ante diximus, ubi etiam illud adjunximus, « Spiritus Deus est⁴⁵, » non juxta nominis tantum communionem, sed juxta naturæ substantiæque consortium. Quomodo enim quorum diversa substantia est, interdum evenit ut communi vocabulo nuncupentur, et hæc dicuntur *ὁμῶν μα* ita eorum, quorum eadem est natura atque substantia, cum societate vocabuli, naturæ quoque æqualitas copulatur, et disciplinæ dialecticorum est appellare hæc *συνώνυμα*. Idcirco et Spiritus vocabulum, et si quid

aliud in Trinitate usurpari solet, *συνώνυμον* est; verbi gratia, sanctus bonus (36), et cætera his similia, de quibus paulo ante perstrinximus.

56. Porro ad hæc necessario devoluti sumus, ut quia frequenter appellatio spiritus in Scripturis est respersa divinis, non labamur in nomine, sed unumquodque secundum locorum varietates et intelligentias accipiamus. Omni itaque studio ac diligentia vocabulum Spiritus: ubi et quomodo appellatum sit, contemplantes, sophismata eorum et fraudulentas decipulas conteramus, qui Spiritum sanctum asserunt creaturam. Legentes enim in propheta, « Ego sum firmans (37) tonitruum, et creans Spiritum⁴⁶, » ignorantia multiplicis in hac parte sermonis, putaverunt Spiritum sanctum ex hoc vocabulo demonstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen ventum sonet. Necnon in Zacharia audientes locutum Dominum, quod ipse sit qui erat spiritum hominis in eo⁴⁷, existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari, non animadvertentes quod animam hominis, aut spiritum (quem tertium in homine esse jam diximus) spiritus appellatio significet. Ergo ut prælocuti sumus, quomodo unumquodque dictum sit, consideremus, ne forte per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Si quidem in aliis rebus ex consortio vocabulorum error eveniens, confusionem et pudorem ei qui erravit importat: de supernis vero et divinis lapsus ad prava, ad æternam pœnam deducit et tartarum [al. barathrum], maxime cum semel deceptus noluerit resipiscere, sed suum *ἰσοπ* defensare impudenter errorem. Decebat etiam, et magnitudo voluminis exigebat, ut finem acciperet oratio.

60. Verum quia infert se quæstio adversus ea quæ superius disputavimus: quam idcirco tunc prætermisimus, ne textum sermonis irrumperet, et interpiam prædicationem impia conteatio poneretur, necessarium puto ad propositum respondere, et lectoris arbitrio, quid super his sentiat, derelinquere. Disputantibus ergo supra, quod animam vel mentem hominis nulla creatura juxta substantiam possit implere, nisi sola Trinitas, quia tantummodo secundum operationem, et voluntatis errorem, sive virtutem, animus de his quæ creata [al. sociata] sunt impletur: oborta est quæstio nostra, quasi sententiam solvens, quod creata substantia, quæ in Scripturis Satanæ appellatur, ingrediatur in aliquos, et cor quorundam implere dicatur. Nam ad eum qui medietatem pretii de agro vendito sibi, aliud profitens, reservaret, a Petro apostolo dictum est: « Anania, quare implevit Satanæ cor tuum⁴⁸? » Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit

³⁷ I Cor. VII, 34. ³⁸ Isa. XXIX, 24. ³⁹ Isa. XI, 15. ⁴⁰ II Cor. III, 6. ⁴¹ Philipp. III, 3. ⁴² Joan. IV, 24, ⁴³ Sep. I, 6. ⁴⁴ II Cor. III, 17. ⁴⁵ Joan. IV, 24. ⁴⁶ Amos IV, 12. ⁴⁷ Zach. XII, 1. ⁴⁸ Act. V, 3.

(34) Iterum ex eadem editione et Vatic. ms., cum antea, « esse » pro « nosse » legeretur.

(35) Vitiose et hiulco sensu erat, « hi vero » pro « vere: » tum novo mendo, « veræ Israelitæ » pro « vere, » aut « veri. »

(36) Emendo ex veteri editione, « Sanctus bonus, » cum esset contra Auctoris mentem, « Spiritus bonus. »

(37) Pro « sum firmans, » Græc. *στερεών*, erat « confirmavi. » In aliquot mss., « sum formans. »

in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est. Interim nunc disputemus (38) adversum id quod scriptum est, « quare implevit Satanas cor tuum ⁴⁹? » quomodo Satanas mentem alicujus et principale (39) cordis impleat, non ingrediens in eum et in sensum ejus, atque, ut ita dicam, aditum cordis introiens, siquidem hæc potestas solius est Trinitatis; sed quasi callidus quidam et nequam ac fallax fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit, per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est. Denique et ipse Elymas magus filius diaboli, juxta malitiam nequitiamque subsistens, plenus omni dolo et malitia, scribitur « Satana patre ejus, » hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente (40). Arguens itaque eum apostolus Paulus atque corripiens ait: « O plene omni iniquitate et omni dolo, filii diaboli, inimice justitiæ Dei ⁵⁰! » Quia enim versipellis et callidus, omnem in se dolum fraudulentæ suscepit, appellatur filius diaboli quia implebat ipse omnem principale ⁵¹ illius fraude et iniquitate, et omni malitia; in tantum illi cians eum atquo decipiens, ut ipse Satanas implese animam ipsius, et habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ perversitatis dolos, ministrum sibi ac famulum præparaverat (41).

61. Ad id vero quod secundum posueramus [Vat. proposueramus] exemplum, quia in Judam introisset Satanas, hoc dicendum est. Observans diabolus quibusdam motibus et operationum signis, ad quæ potissimum Judæ cor esset vitia proclivius, deprehendit eum patere insidiis avaritiæ, et reperta cupiditatis janua, misit in mentem ejus quomodo desideratam pecuniam acciperet, et per occasionem lucri, proditor magistri et Salvatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, et suscipiens pretium accleris a Phariseis atque Judæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanae, ut in cor ejus introiens, impleret eum pessima voluntate. Introivit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem, quia introire in aliquem, increatae naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Unde et convertibilis atque mutabilis, a sanctitate decedit atque virtute. Diximus supra *μετοχικόν* [erat μετοχικός], id est, quod participatione capiatur, esse incorruptibile et immutabile, et consequenter æternum. Quod autem mutari potest,

⁴⁹ Joan. XIII, 27, ⁵⁰ Act. XIII, 40. ⁵¹ Dan. XIII, 28. ⁵² Isa. I, 4.

(38) Imperfecto sensu erat: « Interim nunc ad id quod scriptum est. » Verbum « disputemus » ex Regine ms. alterum « adversum, » ex ipso et Vaticano expressum est.

(39) Græce ἡγεμονικόν. Vide in commentariis in *Matthæum*.

(40) Vatic., « quasi ex consuetudine secundam pene injiciente naturam. »

(41) Idem, « ministrum sibi ac filium præparaverat. »

(42) Vetus edit., « qui adversus Susannam amorem in crudelitatem verterant. » Vatic., « qui adversus Susannam sæviebant, in crudelitatem verterat, et implevit animas, » etc.

A factum esse et habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse et retro et deinceps sempiternum. Non ergo, ut quidam putant, participatione naturæ, sive substantiæ implet quempiam diabolus, aut ejus habitator efficitur, sed par fraudulentiam, et deceptionem, et malitiam, habitare in eo creditur quem replevit. Hac autem fallacia etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crudelitatem se verterant (42), intravit, implens animas eorum incendio libidinis, et seraseni voluptate. Scriptum est enim: « Venerunt autem et duo presbyteri, pleni iniqua cogitatione ⁵¹. » His insidiis implevit et universum populum Judæorum, dicente propheta de eo: « Væ gens ⁵² peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniqui ⁵³. » Semen quippe nequam diabolus (42), et filii ejus, propter iniquitatem et plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui ejus in Scripturis filii nominantur, juxta substantiæ participationem non capitur [al. nuncupantur], siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est, neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ, sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe et studia non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus; naturam vero atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare (44).

62. Abunde, ut reor, occursum est propositæ quæstioni. Quia vero ineptum et stultum videtur, adversus fatua respondere, et si quid in buccam ruerit [al. irrui] impiorum, hoc velle dissolvere: non enim tantum impietas est, scelerata proponere, quantum et de sceleratis cum resistente velle (45) tractare; idcirco illud quod solent jactare, prætereo sacrilega adversus non audacia proclamantes: Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater et Dei Patris, aut patruus est unigeniti Jesu Christi, aut Filius Christi est, aut nepos est Dei Patris, aut ipse Filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miserabiles, non sentientes de incorporeis et invisibilibus, juxta corporalium et visibilium disputari non licere naturam. Fratrem esse vel patrum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, et imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas vero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotiescunque in aliquo de his cadit; nominibus nostris, et incongruis vocabulis non suam naturam (46) loquitur. Cum

(43) Cod. Regine, « filii diaboli. » Et mox Vatic. « dicti sunt peccatorum, » probo uterque sensu, nisi etiam meliori.

(44) Expressius Reg. ms., « sed etiam malorum participabilia esse in creaturis diximus, naturam vero atque substantiam solius Trinitatis in alios posse intrare. »

(45) Erat incommodo sensu, « saltem resistentem velle, » etc.; tunc certo errore, « quod solent tractare, prætereo, » pro « jactare, » aut « jactitare, » quod habent emendatioribus libri.

(46) Male obtinebat, « non sua natura, » in recto. Emendat Vatic. et vetus editio.

igitur sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum Patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostenso quod Spiritus sanctus increatus sit, consequenter intelligere, quod cujus non est creata substantia, recte Patri Filioque societur.

167 63. Hæc juxta eloquii nostri paupertatem in presenti dicta sufficiant, timorem meum, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicantia (47). Quicumque enim in eum blasphemaverit, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro non dimittetur ei⁵³, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei, et injuriam [Al. contumeliam] fecerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus est⁵⁴. Quod quidem et in Deo Patre est intelligendum. Nam qui blasphemaverit in eum, et impie egerit, sine venia cruciabitur, nullo pro eo Dominum deprecante (48), sicut scriptum est, « Qui autem in Dominum Deum peccaverit, quis orabit pro eo⁵⁵? » Necnon et qui Filium negaverit co-

ram hominibus, negabitur ab eo coram Patre, et angelis ejus⁵⁶. Ergo quia nulla venia in Trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio et cautela est providendum, 168 ut ne in brevi quidem parvoque sermone de ea disputantes, labamur. Quia potius si quis hoc volumen legere voluerit, quæsumus, ut mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, et plenus sanctitate atque sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non implevit effectus, et tantummodo consideret qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter juxta nostram conscientiam vindicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam (59) textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis disserentibus, pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis.

⁵³ Math. xii, 32. ⁵⁴ Hebr. x, 29. ⁵⁵ I Reg. ii, 25. ⁵⁶ Matth. x, 33.

(47) Reginæ liber et Vatic., « timorem tantum meum in eo, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim indicavi. »

(48) Idem Reg. ms., « nullo modo pro eo Domino deprecante. »

(49) Intrusa hic perperam « nos » vocula, sensus laborabat. Expunxi ope codicis Reginæ, qui itidem expuncta voce « juxta, » fere concinnius legit « facundia consequentiam. »

IN SEQUENTEM LIBRUM

ADMONITIO.

Notum Luciferi Calaritani episcopi hanc fuisse mentem, ut qui in Ariminensi concilio Arianae perfidiae subscripserant, amplius inire communionem cum Ecclesia, tametsi pœnitentes, non possent: seque adeo ab eorum quoque communionem, qui lapsos post satisfactionem receperant, penitus abdicasse. Nam, inquit Sulpicius, *Hist. lib. ii, cap. 45, in tantum eos qui Arimini fuerant, condemnavit, ut se etiam ab eorum communionem secreverit, qui eos sub satisfactione, vel pœnitentia reciperent.* Ex eo Luciferianorum manavit hæresis, temere asserentium ab Arianis, et qui illis semel consenserant episcopis, non conferri Spiritum sanctum, eosque ab episcopatu ac sacerdotii munere ita excidisse, ut sacramenta administrandi facultatem omnem illis adimerent, atque ipsos etiam baptizatos ab eis nisi per manus impositionem, atque invocationem Spiritus sancti, nollent suscipere.

Hac de re disputatum est aliquando Luciferianum inter atque Orthodoxum, sed conviciis, ut ferme usu venit, magis quam argumentis uterque altercatus, adversarium fregerat potius quam superaverat. Condictum est itaque, ut altera die convenirent, iisque contendendibus, quæ pra sua quisque causa diceret, a notariis excepta sunt. Atque in hoc quidem libro per Dialogum abs Hieronymo exponuntur, quasi ab altercantium ore proficiscantur; sed nihil dubium est a S. Doctore studiose contextum opus atque expolitum fuisse ad catholicæ veritatis tuendam fidem. Nam et gesta Ariminensis concilli magnam partem adducit, de quo ejus historia, Ariariorumque in eo artibus ac dolis loquitur, eoque in primis quod *usur* vocabulum ad sarcinendam pacem rejici ab orthodoxis hæretici obtinuerunt, quando in cæteris se fingerent consentire; sed postquam episcopos nefaria subscriptione illa devinxerant, fraudem aperuerint, et pro se victoriam inelamarint. De baptismo etiam hæreticorum copiose disserit, tamque ad rectum sensum, ut eorum minime probem opinionem, qui dicunt quædam in hoc libro super hæreticorum baptismo S. Doctore excidisse, quæ ingenio per ætatem magis subacto postmodum revocaverit,